

ŠATRIJOS RAGANOS PASAULYJE

Marija – Šatrijos Ragana

[...]

PATIRTIS: RIBOS IR UŽRIBIAI

Šatrijos Raganos kūryba, prasidėjusi prieš šimtmetį, yra praeities literatūra dabartyje. Literatūra, kuri yra svarbi ir tuo, kad išliko, išlaikydama praeities gyvenimo, patirties, mąstymo, jausmų, kalbos formas.

„Praeityje mūsų dvasia dažniausiai ieško naujų dalykų pradžios“, – šia mintimi Johanas Huizinga (1872–1945) pradėjo *Viduramžių rudenį*. Be abejonės. Dabartis duoda impulsų atsigręžti į praeitį, ieškant, kur tai, ką regime dabar, yra prasidėję. Bet J. Huizinga primena, kad ir istorijoje, ir gamtoje mirtis bei gimimas per amžius eina kartu. „Senos kultūros formos miršta tuo pačiu metu ir toje pačioje dirvoje, kuriuo ir kurioje suklestėjimui peno semiasi nauja kultūra“.

Šatrijos Raganos kūryboje iš tiesų susitinka mirštančios, nykstančios lietuvių gyvenimo, kultūros formos ir nauji, besiskleidžiantys jų daigai. Pasikeitimas kelia liūdesį, nes nykimas yra pastebimas, o augimas, kitimas – visada slaptas, nematomas. Vysta žiedai, lapai; kelia, augina nematomos šaknys.

Kultūra, kuri išaugino būsimą rašytoją, yra dvarų kultūra. Gana kilmingi ir turtingi Šatrijos Raganos protėviai. Knygos paveikslai, muzika, LDK tradicijos. Lenkų kalbos dominavimas ne tik viešajame, bet ir namų gyvenime. Lietuva suprantama pagal A. Mickevičių – *Pono Tado* įžangą atmintinai moka ne vienas Šatrijos Raganos veikėjas. *Sename dvare* mažoji pasakotoja deklamuoja ją Bočeliui: „Litwo, ojczyzno moja!“ Bočelis tekalba lenkiškai, bet dukraitei dovanoja trumpą Lietuvos istoriją ir pamoko: „Išmintingas ir doras žmogus turi kalbėti ir mąstyti apie savo protėvius su didžiausia pagarba“. Dvaras yra vieta, kur istorija išlieka kaip giminės istorija. Už senąjį dvarą (provaizdis – Užvenčio dvaras) senesnis ir senoviškesnis Bočelio dvaras – jo provaizdis tikriausiai yra Medingėnų dvaras, kur istoriko M. Brenšteino žiniomis buvę daug šeimyninių Šiukštų giminės portretų. Medingėnuose, motinos Stanislavos Šiukštaitės pusėje, rašytoja yra gimusi. Štai scena iš *Sename dvare*, kurioje yra sutelktos XIX a. pabaigos Lietuvos dvaro kultūros formos: „Atkalbėjus rožančių su Verusia, mamatė eina į saloną, saulėlydžio aukso užpiltą, ir sėdas už pianino. Pirmiems akordams suskambėjus, ateina Bočelis ir smenga į didelį fotelį salono kampe; atbėgame mes su dėde ir drauge užimame vietą kanapoje; tylitelaičiai, it šešėlis, slenka pana Verusia ir sėdas ant kėdelės čia pat prie durų, sunėrus blankias rankas ant savo tamsaus rūbo. Mamatė groja aštuntąją Bethoveno sonatą, Bočelio mėgstamąją pjesę. Rodos man, kad ne tik mes, bet viskas tame salone klauso tos įstabios muzikos: ir seni, sunkūs baldai, ir didžiulės dygliuotos agavos, ir eilė portretų ant sienų. Kai kurie nyksta jau prieblandoje, kiti, nušviesti paskutiniųjų gėstančių saulėlydžių atspindžių, atrodo gyvi. Štai, kaip linksmi šypso gražusis juodakis, aukštakaktis prabočius, kurs man taip tinka! Kaip puikiai raudonuoja jo deimantinėmis sagomis užsegta kuntusas! o ten, pas duris, baisioji prabobutė su žalsvu rūbu linkčioja savo aukštai, keistai nufrizuotą galvą. Aš visados jos bijojau ir dabar išsigandus merkiu akis“.

Salonas, pianinas, seni, sunkūs baldai (didelis fotelis, kanapa), sena pana teta Verusia (blankios rankos, sudėtos ant tamsaus drabužio), prabočių ir prabobučių portretai ant sienų. Gėstantys saulėlydžiai. Pianino garsai. Ši kultūra, kurioje daug istorijos ir daug atskiros asmens patirties, pasirodo kaip gėstanti. Gėstantys saulėlydžiai (beveik visada daugiskaita) yra ne tik daugiaprasmė Marijos – Šatrijos Raganos – metafora, bet ir jos pasaulėjautos reikšmuo. Gražiai žėruodamas gėsta saulėlydis, pasibaigia, sunyksta viena kultūros forma, leidžiama pasirodyti kitai.

„Rašant šią knygą, žvilgsnis buvo įsmeigtas tarytumei į vakaro gelmes, – tačiau tas dangus buvo kruvinai raudonas, apsunkęs ir nykus nuo švino pilkumos, apgaulingai švytįs variu“, – ir J. Huizingą, rašant knygą apie besibaigiančius vidurinius amžius, nuolat lydėjo kruvinai raudonas vakaro dangus.

Nykstantis, o iš tiesų visada tik besikeičiantis pasaulis. Prarandami dvarai, sunyksta protėvių garbė, išnyksta valstybės. Sunyksta, sumenksta dvasinės patirties švytėjimas. Ryškėja kita patirtis, bet ji dar neatpažįstama. Pereinamųjų laikų žmonės yra liūdni. Šatrijos Raganos pasaulyje ašaros yra gražu. Gražu liūdėti, gražu verkti, kad viskas praeina, sunyksta, gražu gražiai liūdėti, kad šitaip gražiai leidžiasi saulė ir kad grožio slaptis neapleidžia ir besileidžiančio dangaus baugumo. „Begalė atsispindi grožyje, ir dėl to jis taip pagauna sielą“, – užsirašo mamatė Marija.

Julijonas Lindė-Dobilas straipsnyje „Šarūnas“, „Altorių šešėly“ ir mūsų renesansas“ (1934) taip svarstė: „Tai netiesa, kad mes viduramžių nebūtumėm pergyvenę. Mes jų nepergyvenom istoriškai, geriau sakant, kultūriškai, bet *mes juos pergyvenom psichiškai ir savo dvasioj gal daug daugiau jų liekanų turim, negu tie, kurie jų kultūrą yra kūrę ir sukūrę*“. Iš tiesų – tai yra originali ir tikra įžvalga, paties J. Lindės-Dobilo bent iš dalies praskleista *Blūde*, žmonių dvasios patamsiuose, iškreiptuose religiniuose vaizdiniuose. Kultūros ratas – šiuo atveju Europos kultūros – yra įsukantis, nacionalinė kultūra negali kurio nors jos etapo praleisti: liekana lieka, reikalauja prie jos sugrįžti. Šatrijos Raganos kūryboje yra vidurinių amžių dvasios ir stilistikos žymių. Kaip dvasinės patirties reikšmenų. Tad ir sąskambiai, kurie yra tarp J. Huizingos *Viduramžių rudens* ir Šatrijos Raganos kūrinių, neatrodo atsitiktiniai.

Siekdamas aprašyti besibaigiančios kultūros epochos gyvenimo ir mąstymo formas, įsižiūrėdamas į jas iš XX a. pirmųjų dešimtmečių sparčios gyvenimo modernizacijos taško, J. Huizinga leido savo minčiai būti laisvesnei, netgi eseistinei, nespaudė savo darbo į mokslo kanoną. „Didesnė nei mūsų gyvenime buvo ne tik žiemos ir vasaros, bet ir šviesos ir tamsos, tylos ir triukšmo priešprieša. Šiuolaikiniame mieste beveik nebežinoma, kas yra visiška tamsa ir visiška tyła, koks yra vienišo žiburėlio ar vienišo riksmo poveikis“. Kultūros refleksijai būtina distancija, tarpas, atožvalga į ten iš čia, J. Huizinga subtiliai išnaudoja būtent atožvalgos galimybę, išlikdamas savo laiko nuostatų, žvalgymo perspektyvų rėmuose. Tos perspektyvos artimos ir Šatrijos Raganai. Praeityje atrandame tas kultūros formas, kurias pajėgiame atpažinti ir pavadinti. Neatpažinta sunyksta. J. Huizingos *Viduramžių rudens* gyvenimo ir mąstymo formų atpažinti pavadinimai – didžioji jų dalis – nuostabiu būdu tinka Šatrijos Raganos gyvenimo ir mąstymo formoms: „Gražesnio gyvenimo ilgesys“, „Riterystės idėja“, „Svaja apie herojiškus žygius ir meilę“, „Meilės stilizacija“, „Idilinis gyvenimo paveikslas“, „Mirties paveikslai“, „Šventų dalykų vaizdavimas“, „Religinio gyvenimo tipai“, „Religinis jaudulys ir religinė vaizduotė“, „Peržydėjęs simbolizmas“, „Realizmas ir vaizdų išblėsimas mistikoje“, „Grožio pajauta...“ Šatrijos Raganos konceptualiai ardoma tik hierarchinė – tiksliau luominė – gyvenimo samprata. Iliustracija negali būti vaisinga, bet iki tam tikros ribos ji yra galima. Koks stiprus kad ir riterystės vaizdinys, ypač *Sename dvare*. Berniuko siekis ir bendras kilnaus, už idėją aukojamo gyvenimo provaizdis, atremtas į riterį Parsifalį, ieškantį šv. Gralio taurės. Meilės stilizacija – vidurinių amžių mylimieji yra toli vienas nuo kito, net būdami greta, ši distancija leidžia stilizuoti. Tik Renesansas viešai, matomai pritraukia kūną prie kūno.

Šatrijos Ragana yra sukūrusi daug mirties paveikslų – kaip nė vienas kitas lietuvių rašytojas. Tai palaimintosios, šviesiosios mirtys – taip miršta Kazelė ir Marcelė *Sename dvare*, taip miršta Marija – Mėlynoji mergelė, lyg regėdamos savo kelią į anapus, lyg šaukiamos kitiems negirdimo balso.

Kas, kas vedė Šatrijos Raganą būtent tuo keliu, lyg išrėžtu vidurinių amžių dvasios erdvėse? Galbūt tai buvo ypatinga dvasios pastanga prisijaukinti mirtį, įveikti jos baimę? „Ak, kaip baisu, kad visi

mirs!”, – klausydama mamatės grojimo, mąsto maža Irutė. Žmogaus gyvenimas – pripratimas prie mirties. Žmogus gyvena mirdamas, mirtyje, mirties supamas, sūpuojamas ir netgi paguodžiamas. „Ak ne! Mirtis nėra baisi“, – užrašuose savo dukrelei atsako mamatė. Viduriniai amžiai kūrė galingą pragaro vaizdybę. Šatrijos Ragana ir mirtyje pabrėžia dangų, antžemišką, antgamtišką grožio skleidimąsi. Jis prasideda gamtos nuramintoje mirties vietoje – kapinėse. „Mėgstu vaikščioti po kapines. Niekur kitur tokia gili ramybė nevaldo mano sielos, kaip čia, toje ašarų vietoje“. Kapinių refleksija perkelta į užrašus kaip esminys. Kapinių nuotaika sutampa su minties mąstymu – ne apmąstymu. Refleksija yra tarpo tarp apmąstymo ir mąstymo naikinimas, stiprinantis mąstančiojo suverenumą: „Ir aš, čia vaikščiojanti ir apie visa tai *mąstanti*, taip pat rytoj nebebūsiu. Ir štai aš, pelenas ir dulkė, tarp pelenų ir dulkių vaikščiojanti, jaučiu savyje amžinybę ir begalę; jaučiu savyje galią nepabaigiamą ir nepraeinamą, kuri visus tuos išbarstytus po pasaulį atomus kada nors vėl surinks į tą patį pavidalą, amžiną, vienintelį, kokio nebuvo ir nebus“. Šatrijos Ragana intensyvia dvasine energija įveikia žmogaus trapumo ir dvasinio amžinumo ribą. Įveikia krikščioniškosios transcendencijos keliu, ir čia nebūtų nieko atskiro, savito. Bet krikščioniškoji transcendencija Šatrijos Raganos kūryboje yra liudijama dvasinės patirties tikrumo – *aš, mąstanti dulkė* (mąstanti nendrė, anot B. Pascalio (Paskalio)), jaučiu savyje amžinybę ir begalę, jaučiu savyje galią nepabaigiamą ir nepraeinamą... Ta galia ne greta, šalia, ne virš ir ne po, ji – pačiame žmoguje. Šatrijos Raganos refleksijoje galima justi filosofinio idealizmo tekėjimą – nuo Platono (jo patirtis skleidžiama „Mėlynojoje mergelėje“) iki personalizmo, kėlusio asmenybės atskirumą ir atskirą vertingumą, imanentišką, patį savyje. „... visas pasaulis pats savyje...“, „jaučiu savyje...“, – būdingos Šatrijos Raganos mąstymo, tiksliau įsimąstymo, formos.

Žmogaus pasaulis savyje, iš savęs, bet ne sau. Rašytojos kūrinuose vyksta įtempta grumtis tarp jausmų, priirišančių, surišančių, bet ir džiaugsmą teikiančių, ir tarp dvasios, dvasingumo, tos didžiosios sandoros paties su savim, su pasauliu bei jo slėpiniais. Jausmai Šatrijos Raganos kūryboje yra slopinami, o dvasia keliama. Svarbiausia to kėlimo kryptis – į kitus, kitiems, kitam. Jausmai yra egoistiški – sau. Tik dvasia kreipia žmogų nuo jo paties, artina tolindama, leisdama būti ten, kur žmonės, išeidami iš savo tamsos, susitinka su nuskaidrėjusiu savimi, susitinka per kitus.

Vėl turime grįžti prie to, ką pavadiname dvasinės patirties autentiškumu, tikrumu. Taip, Šatrijos Ragana turėjo tikrą dvasinio gyvenimo patirtį. Regime jos įprastesnes formas – įsigyvenimą į gamtą, jausmų reflektavimą, meno, ypač muzikos, vidinių reikšmių sklaidą. Bet yra ir dvasinių patirčių slapties, nukreipiančios į mistinius regėjimus, pagavimus, slaptas dvasios atodangas. Vydūnas drįso kai kuriuos savo kūrinius misterijomis ir vadinti („Jūrų varpai“).

„Mūsų uždavinyje“, svarstydamas lietuvių tautos sąmonę senovės tikyboje, Vydūnas teigė, kad „kiekvieno žmogaus viduje gyvas yra ypatingas nujautimas sąryšių su gyvenimo gelmėmis. Tas nujautimas atskirų žmonių nelygus“. Taip, nelygus, nes yra žmonių, kurių dvasios intensyvumas toks stiprus, kad juos ištinka ypatingos būsenos: vizijos, regėjimai. Vydūno, O. Milašiaus, V. Mačernio priminimas rodo Šatrijos Raganos patirčiai artimesnius, vizijinių išgyvenimų kūrėjus lietuvių kultūroje.

„Negali Elgeta išgirsti Jūrų Varpų! / Balsai to nepasiekia, kurs trupinėlius renka. / *Reik klausančiosios sielos!*“ – tai Vydūno misterijos „Jūrų varpai“ programiniai žodžiai. Reikia išgirsti pasirengusios, patirtį įgijusios sielos. Pasirengusi siela gali peržengti ribą, kuri yra tarp tikrovės (pažįstama, žinoma) ir tarp netikrovės. Žmonijos kultūroje liudijamas paslapties išlikimas, susietas ir su misterijos žanru. Misterija (gr. mysterion – paslaptis, apeigos) – svarbiausias vidurinių amžių religinio teatro žanras, kurtas Biblijos, Evangelijų siužetais. Misterija yra mistiška. Žmogus susiduria su tuo, ko negali paaiškinti, žinoti. Jis jaučiasi, lyg pats būtų žinomas, o nežinotų, tik kažką ypatinga nujautų. Antgamtės, Dievo, mirties-gyvenimo temos yra į tą nujautimą vedančios, bet retai įvedančios.

Šatrijos Ragana „Mamatės užrašuose“ cituoja Euripido žodžius („Kas žino, ar mūsų gyvenimas nėra mirimas, / Mirimas gi ar ne gyvenimas?“) ir apibendrina: „Tikrai, taip yra. Aš tai jaučiu visomis savo sielos galiomis“. Jausti visomis sielos galiomis, vadinasi, liudyti sielos patirtį, atpažįstant ją kitose patirtyse – Šatrijos Raganai svarbu paminėti kapų katakombų (pirmieji krikščionybės amžiai) įrašus:

gyvos gyva esi. „Ir kur manyje, pelene ir dulkėje tarp pelenų ir dulkių, tas amžinybės jausmas?“ Iš patirties – iš ypatingos dvasinės patirties, kurią liudija ir sapnas. Sapnas – tik įprasta ir kitiems atpažįstama forma, pridengianti regėjimą, tiesioginę dvasios pagavą: „Stebėtinau realius sapnus sapnuoju. (...) „... kartais aš pati negaliu tikrai pasakyti, ar ką nors esu girdėjęs ar mačius *bebudėdama*, ar sapne“. Budėjimo, būdravimo būseną, klausanti, išgirsti ir pamatyti pasirengusi būseną. Sapnu džiaugiamasi kaip realiu patyrimu: „Šiandien visa esu sužavėta to puikių puikiausio sapno, sapnuoto praėjusią naktį“. Tai – Kristaus regėjimas. Visuose regėjimuose, kurie yra kaip nors paliudyti, svarbiausias yra šviesos įspūdis. Ir Marijos – Šatrijos Raganos – regėjime dominuoja šviesa: lyg vidaus saulės nušviestas, šviesingais pirštais... Ant kairiojo Kristaus delno leidžiasi margaspalviai drugiai, kurie, švelniai paglostomi, virsta paukšteliais, giedančiais stebuklingu balsu ir kylančiais aukštyn. Kristus pažvelgia ir į ją su vaikais. Išgyvenamas laimės pilnumas, palaima. „Iš akių tekėjo man džiaugsmo ašaros, širdis buvo laime patvinusi“.

Pabrėžiamas sapno gyvumas. Sapno ir tikrovės ribų trapumas: „Ar tai skirtas, kad sapnas greit praeina, o tikrenybė pasilieka? Juk tai tik iliuzija. Ir tikrenybėje tėra tiktai dabartis. Kas praėjo – tas jau tampa sapnu“.

XX a. pradžios lietuvių literatūroje sapnas jau yra įprastas: ir J. Biliūno, ir Lazdynų Pelėdos, ir O. Pleirytės-Vaidilutės kūryboje. Bet sapnas čia turi savo ribas, nors ženkliškai ir įsiterpia į tikrovę. Šatrijos Raganos sapnas yra *regėjimas, pagavimas, vizija, pranašystė*. Motinos pasirodymas sapne – „juo didesnė bus širdgėla, juo meilingiau ji mane glamonėja“; motinos meilė „nusileidžia iš antžemiškų sričių, mylinti ir rūpestinga“.

Marijos – Šatrijos Raganos dvasinės patirties pakopos: *gyvenimo pussapnis, sapnas, budėjimas*. Budinti, būdraujanti dvasia yra besirengianti išlikimui, praregėjimui, pagavai, kylančiai iš „paslaptingo, neįžvelgiamo pasaulio“.

Patosas, ekstazė lydi ne regėjimą, o jo išgyvenimą: „O Kristau, taip meilingai glamonėjęs menkus drugelius ir taip neišreiškiamai, dieviškai šypsodamas į mus žiūrįs, duok mums visiems – pabudusiems – nors tolimiausią ir mažiausią kampelį savo karalystėje!“ Patosas, ekstazė, ašaros – kelias, kuriuo iš Šatrijos Raganos regėjimų, sapnų, vizijos esame sugražinami prie vidurinių amžių nuotaikos, taip perteiktos J. Huizingos: „Kitados dieviškąsias figūras regėta kaip labai tolimas, atžarias ir sustingusias. Paskui atėjo širdingumo patosas. Ašarų ir giesmių tvanu jis išsiliejo dvyliktojo šimtmečio mistikoje – visų pirma – Šventojo Bernardo veikaluose“. Galbūt ta religinio išgyvenimo intymizacija ir kartu simbolizacija, kuri pasirodo Šatrijos Raganos kūryboje, yra ir vidurinių amžių dvasinio gyvenimo atošauka, bent jau savitas sąskambis.

XIX a. pradžioje Europos kultūros refleksijose pasirodė *iluminizmo* sąvoka, susieta su lotyniškuoju *illuminatio*, reiškiančiu apšvietimą ir nušvietimą. A. Rimbaud (Rimbo) „*Illuminations*“. O. Milašiaus aistringas Realybės ieškojimas realybėje. Ir, be abejonės, nušvitimo, staigaus praregėjimo nuostabą patyrusios Šatrijos Raganos Kita Realybė.

Ką žmogus gali patirti? Ar šis klausimas yra greta I. Kanto klausimo – ką aš galiu žinoti? Ar jau po jo – susitelkiant į patyrimo ir patirties galimybes bei ribas? Žinojimas, kaip sistemantis pažinimas, nėra apėmęs visos patirties. Yra dvasinės patirties pėdsakų, likusių šalia žinojimo ar jo užgožtų. Platono filosofijos esminė dalis yra kilusi iš kvazisensorinės patirties. Apie ją nieko daugiau negalima pasakyti, tik ją pripažinti. Pripažinti kaip regėjimą. Kaip ribos peržengimą.

Marija – Šatrijos Ragana – saugojo ribas. Išpažindama dvasios pasaulį anapus, mirtį suvokė kaip perėjimo arba to pasaulio išvydimo sąlygą. Visi kiti patyrimai, vedą už ribos, priskiriami sapnams, realybės ir nerealybės tarpininkams. Bet vadina sapnus „pranašingais“ ir taiko jiems regėjimo matą: „Štai jau kelinti metai, kaip regiu tuos pranašingus sapnus“. Pati savyje ji nenorėjo pripažinti regėjimo galios. Lygiai kaip nenorėjo pripažinti savo kitoniškumo, išskirtinumo, jį slėpdama po kasdienišku pilku drabužiu, prispausdama pačiais žemiškiausiais rūpesčiais, darbais, askeze. Bet galbūt kaip tik tas savęs ribojimas, atskyrimas stiprina, kėlė slaptąsias dvasines galias?

XX a. pradžios lietuvių literatūroje vyksta estetiškas lūžis, keičiasi normos, atramos, perspektyvos. Ne vienas šio lūžio momentas pastebimas Šatrijos Raganos kūryboje, prasidedančioje paskutiniaisiais XIX a. metais. Realioje, konkrečioje kasdienybėje, jos varguose ir rūpesčiuose, į kuriuos yra panirę Žemaitės, Bitės, Lazdynų Pelėdos veikėjai, ima rasti *dvasinės būsenos fenomenas*. Būtent: ima rasti, savin telkdamas ir iš savęs skleisdamasis. Dvasinės būsenos *sutelktis* yra ypatingas veiksmas. Estetiškas lūžis su ja susijęs būtinybe. Aprašymas ir aprašomasis veiksmas savo prigimtimi yra iššęstas. Tai, kas iššęsta, nepasiekia dvasinės įtampos, kaip estetinio lūžio sąlygos. Dvasinės sutelktys yra dvasios intensyvumo būdas. Kaip fenomenas, ji pasirodo *nuostaba* ir nuostabos fiksavimu elementariausia kalbine forma – retorine, šaukiamąja ar klausiamąja. Šatrijos Raganos ankstyvojoje kūryboje nuostabos pasažai yra kūrinių prasidėjimo galimybė. „Puiki, stebuklinga naktis!“ („Margi paveikslėliai“); „Puikios dienos prasidėjo!“ („Dėl ko tavęs čia nėra?“); „Kas aprašys tave, šiltas, giedras vasaros vakare? Kas išreikš, kaip saulė, lyg didis ugnies skritulys, iš lengvo slepiasi už miškų <...>?“ Nuostabos blyksnis ateina iš gamtos pasaulio, o tiksliau – iš gamtos ir žmogaus dvasios sąlyčio, formuojančio būseną, kaip *refleksijos* versmę. Kas vyksta manyje, kad šitaip *regiu*, kad paaštrėjusia klausia *girdžiu šį vakarą, šią naktį?* Noriu ir galiu tai pasakyti, nebūtinai mokydama (bet ir mokydama), nebūtinai skelbdama ir gindama idėją (bet ir jos neatsisakydama). Vienas estetinio lūžio lietuvių literatūroje momentų ir yra svorio centro pasikeitimas – iš *iki* kūrinių jau esančių idėjų, nuostatų, vaizdinių į pačiame kūrinyje *atsirandančių* minties ir jausmo kryptį. Būtent: *atsirandančių* ir tuo jau ypatingą – fenomenalią. Be kūrinių nėra to, kas kūrinyje yra. Ir todėl estetinio lūžio situacijoje pradedama susitelkti nerealioms, efemerinėms situacijoms, pirmiausia ilgesiui ir liūdesiui.

Lazdynų Pelėdos kūrybos nuotaika liūdna. Liūdnas apsakymas „Motulė paviliojo“, liūdna apysaka „Ir pražuvo kaip sapnas“. Lazdynų Pelėdos liūdnumas yra jausminis, sentimentalus, negrynas, sumišęs su skurdu, apgavyste, neištikimybe, su vilčių žlugimu, ligomis, nelaimėmis, ašaromis. Liūdnumas šiuo požiūriu gali būti supriešintas su *liūdesiu*, savito santykio su būtimi forma. Lietuvių literatūroje šią formą pirmiausia sutinkame Šatrijos Raganos kūryboje. Liūdesys pirmą kartą susietas su *ilgesiu*, kaip liūdesio transcendencija. Ilgesys nėra slegiantis (nėra konkretus nei įpareigotas), atvirkščiai – keliantis, vedantis, turintis idealaus veiksmo perspektyvą. Ilgesys yra jausmo galimybių matas: „Žiūri, klausai... ir gera tau, ir malonu, ir laiminga, ir *ilgu* kažin ko...“ („Jau vakaruose užgeso saulėlydžiai“). Pagal ilgesio kryptį (kilimą ir užpildymą) galima sekti Šatrijos Raganos kūrybos raidą. Ji sukaupia tarp ankstyvųjų, iki XX a. parašytų kūrinių („Jau vakaruose užgeso saulėlydžiai“, 1899; „Dėl ko tavęs čia nėra?“, 1897) ir brandos kūrinių (pirmiausia – *Sename dvare*, 1922), kur pasigirsta didysis klausimas: „*Kodėl žmogaus sielos esmė yra ilgesys?* Kodėl žmogus, nutvėręs tai, ką buvo vijęsis, apsigylęs sako: ne, tat ne tai!“

* * *

Žemaitės „Rudens vakaras“ ir Šatrijos Raganos „Jau vakaruose užgeso saulėlydžiai“. Dar labai arti vienas kito, bet ir linijų tolimas jau nužymėtas. Suėjimas iš laukų į trobą: „Bimbalų sodoje pas gerą ūkininką, labai pasiturintį, Tadaušą Milašį, visi, vakaro apyvoką apėję, gyvulius užsidarinėję, susirinko į trobą“. 1894 metų pradžia. Patikimas D. Saukos komentaras: „Tai žiūrėjimas iš labai arti, pasiklojimas penkių pojūčių tiesa, matant prieš save tik dienos, ne nakties, pasaulį ir įsivaizduojant, kad šitas pasaulis gali būti apeitas ir iširtas, asmeniškai pažintas – tartum jame gyventų vien kaimynai, pažįstami. Privačiai artima yra šito pasaulio siela, neatsiverianti nei savo universalumu, nei transcendentišku. Blaivus, negreitas sakinio ritinimas žengiant į šį pasaulį – lėta paties istorinio laiko tėkmė“.

Žemaitės kūrinyje – suėjimas į trobą. Šatrijos Raganos impresijoje – išėjimas. „Ir taip vis skambėjo dainos čia nuo vieno, čia nuo antro Ventos kranto... kaskart gražesnės, kaskart liūdnesnės, kaskart ilgiau traukiamos... Balsios ir galingos plaukė jos *nakties tyloj* per laukus ir pievas, toli, lig miškų

juodų, atmušančių jas plačiai, tūkstančiu atgarsių“.

Yra ne tik darbų skaidri diena, po kurios ateina vakaras. Yra naktis – sapnų, regėjimų, slapties. Yra dienos garsai. Ir nakties tyła, kurioje girdima jau kažkas kita.

Nakties, ypač nakties tylos pasigirdimas (Baranauskas, Maironis) nužymi kitą – ne dienos rūpesčių – literatūros perspektyvą. Perspektyvą, kurią lemia dvasinė būseną ir jos sąskambiai su pasauliu.

JAUSMO BŪTIS („DĖL KO TAVĖS ČIA NĖRA?“)

Lyrinė novelė „Dėl ko tavęs čia nėra?“ tyrinėtojų laikoma vienu savičiausių Šatrijos Raganos kūrinų, lietuvių literatūroje užimančių svarbią vietą. Jos naujumas sutelktas į impresijos žanrinę orientaciją – įspūdis, nuostaba kuria būtį be išankstinių reikšmių ir nuorodų. Šio kūrinio ašį sudaro dvasinio žmogaus pasaulio ir gamtos sąlytis. Šatrijos Raganai pirminis kūrybos impulsas yra jausmas, o kūrinys yra jausmo subūtinimas. Tad keičiasi ne tik bendros lietuvių prozos atramos, bet ir *pasakojimo būdas*. Pasirodo ypatingas pasakotojas (pasakotoja), kuris iš anksto nežino, kas ir kaip vyks; jis kartu yra ir veikėjas, pasakojantis apie save.

Kaip papasakoti apie jausmą, meilės pasiilgimą, liūdesį, kad greta nėra mylimo ir artimo žmogaus? Kaip kalbėti apie būseną, efemeršką, kintančią? Lietuvių literatūros tradicija pirmiausia siūlo Žemaitės tipo pasakojimą, tarsi žiūrint iš šono, ypač išstobulintą vaizduojant gamtą. Ir Šatrijos Ragana tokio pasakojimo – vaizdavimo sugestijai iš pradžių pasiduoda: „Puikios dienos prasidėjo! Burtininkas-pavasaris nesigaili burtų ir kaip iš maišo pila vis naujas ir naujas grožybes ant žemės, ką tik prabudusios iš ilgo žieminio miego“. Žemaitės pavasaris „gaspadorius“, Šatrijos Raganos – burtininkas. Užtat svarbu ne tik sąlygos, aplinkybės, bet ir netikėtumai, „stebuklai“, „burtai“. Vidinis gyvenimas svarbesnis už išorinį. Būseną už veiksmą. Kuriant jausmo kalbą ir būtį svarbiausia sumegzti ryšį tarp dvasinių būsenų ir iškalbių gamtos ženklų. Novelės pradžios gamtos vaizdas su tradiciniais gandro, bitelės įvaizdžiais užbaigiamas paralele tarp vieversio dainelės ir žmogaus būsenų: „O viršuj viso to nuo pat aušros lig vėlaus vakaro dreba vieversio dainelė: čia liūdna, čia linksma, o visados kaip mąstis miela...“. Įsimąstančio žmogaus palyginimas – kaip mąstis miela... Užbaigiama daugtaškiu. Juo lietuvių prozoje pradedamas žymėti vidinių būsenų punktyras, tai, kas iki galo neišsakoma. Būtent į šį punktyrą jau galima įbrėžti retorinį klausimą „Dėl ko tavęs čia nėra?“ Tik neapibrėžtame, tiesiogiai nuo aplinkybių ir sąlygų nepriklausančiame, tik vidinio balso klausančių būsenų fone tą klausimą galima kartoti. Dar daugiau – paversti jį novelės kompoziciniu principu. Klausimu akcentuoti tai, ko nėra, ko trūksta. Suteikti meninę būtį jausmui, kuris yra pats iš savęs, niekuo kitu nebūdamas.

Novelės epizodai neseka vienas iš kito, nuo vienas kito ir nepriklauso. Jie priklauso tik nuo jausmo, nuo meilės, nuo ilgesio. Klausyti ne pasaulio, rūščiai diktuojančio savo sąlygas ir reikalavimus, klausytis savas, savo jausmų, klausytis, „ką mums sako prigimimas“. Taip lietuvių prozoje veriasi nauja žmogaus problematika, naujos jos reikšmės. Prigimimas ir jausmas laisvinami ir aukštinami, bet santūriai ir droviai, iš anksto žinant ribas ir nesiekiant jų peržengti. Drovios meilės raiškai subtiliai pasirenkama tautosakiškoji intymaus artimumo stilistika, antroji, šalia Žemaitės, tautinės tradicijos atrama: „Užskleisčiau lapelius augančių po liepa kerų, kad saulė į šviesias tavo akeles nešviestų, po galva tau glėbelį kiminų sidabrinių padėčiau, pati tau prie šalelės sėsčiau...“

Jausmas – didžiausia vertybė. Dviejų žmonių santykiuose svarbiausia, kad tave „visiškai suprastų, atjaustų, mintimis pasidalintų“. Tai moteriškoji siekiamybė – lietuvių prozoje ji pradedama Šatrijos Raganos. Greta Žemaitės kasdieniškojo, kaimietiškojo moters gyvenimo vaizdo turėjo iškilti efemerškas, ilgesio ir svajonių kupinas moters vidinis gyvenimas. Bet sutelkdama dėmesį į jausmų pasaulį, Šatrijos Ragana vien juo nepasikliauja. Pozityvaus darbo visuomenės labai idealų išauklėta rašytoja stengiasi intymų dviejų žmonių jausmą motyvuoti krikščionišku pasiukojimu žmonėms. Dar nesutvirtėjęs „žmogaus sau“ siekinys, dar nepakankamai išryškėjęs „aš“ iš karto veržiamas

„išsižadėjimo savas dėl kitų“. Lietuvių literatūra visą laiką stengėsi kam nors tarnauti, padėti, ką nors raginti ir skatinti. Šatrijos Raganą traukia medituojanti, į save ir į pasaulį įsiklausanti žmogaus būseną, giliosios žmogaus sielos akimirkos. Bet veiklos, įsipareigojimų, konkretaus darbo fone jos atrodo tuščias laiko leidimas. Bičių tvarkymo epizodas tarsi priklauso dviem sritims: ir konkrečiai veiklai, ir vidinei, nes bitės „mano numylėtas užsiėmimas, mano paguoda varguose...“ Ir dar – panašiai kaip vieversio dainelė – bičių gyvenimas jungia gamtos ir žmogaus pasaulius. Štai – bičių motina (motina – žmogaus pasaulio sąvoka): „Žengia sau pamažu per rėmelį, rimta, tyli, tarsi didi karalienė, žinanti, kad be jos visas gyvenimas aulyje prapultų, darbas sustotų...“

Novelė užpildoma realiais (medžiai, bičių auliai, mylimos vietos) ir svajojamais objektais, tik mintyse ir jausmuose gyvenančiais. „Čia“, savo mylimoje vietoje, kur daug kartų išvaikščiotas takas, kur numylėta liepa, girelė ant upės kranto, o toliau matomas „būrys trobų ir trobikių“, kaimo bažnytėlė su aukštytyn šaunančiu bokšteliu, plati ir tanki klevų alėja, vedanti į seną dvarą, žmogaus būtis yra itin aktyvi, kaip medis išsišakojusi erdvėje ir laike. Tik iš šios vienintelės žmogui vietos aiškiausiai pajuntamas ir klausimo „Dėl ko tavęs čia nėra?“ akcentas – *čia*. Ir efemeriška jausmo būtis skleidžiasi ir kuriasi *čia*, pažįstamosiose vietose, tarp mylimų daiktų.

Novelės erdvę savaip padalija upė: veiksmas vyksta viename jos krante (čia itin mylima vieta po liepa), krantu pasakotoja eina „prieš upės tekėjimą“. Ir įsižiūri į kitą krantą, kuris kontrastiškas pirmajam – be medžių, tik apklotas žole, kaip žalia šilkų paklode.

Jauno, intensyvaus gyvenimo priešprieša yra kapai. Jie atsistoja ir ant veržliai tekančios upelės kelio... Įsižiūrinčiam, viską apmąstančiam žmogui ši alegorija yra iškalbi: „Pamažu, pamažu! Nepraeisi amžiaus, nepažinusi skausmo!“ Laidojami ne tik brangūs žmonės, laidojama meilė, svajonės, idealai. Refleksija, mąstymas apie mirtį, kurią sukelia gyvenimo stebėjimas arba vidinė nuotaika, yra savitas Šatrijos Raganos lyrinio pasakojimo bruožas. Jis palaiko ir lyrinį refreną: „Dėl ko tavęs čia nėra?“ Žodinis pakartojimas ir kartu bežodis atodūsis galimas tik lyriniame kūrinyje. Svarbiausiose novelės vyksmo vietose – ypač pabaigoje – gana ryškios lyrinio eilėraščio proza intonacijos: „Taip įsipynei į mano gyvenimą, taip visos mano mintys ir darbai susivienijo su tavim, jog, ką tik nedirbu, kur tik neinu, dieną ar naktį, vasarą ar žiemą – visur ir visados trūksta man tavęs!! Buvai gyvybė mano gyvenimo, dvasia mano dvasios; saulė mano!.. Dėl ko, dėl ko tavęs čia nėra?!“ Pakartojimai, inversijos, lygiamatės sintaksės dalys suteikia eiliuoto kūrinio intensyvumo. Jausmo intensyvumą atitinka kalbėjimo energija, sąvokų gilinimas kartojimu: *gyvybė mano gyvenimo, dvasia mano dvasios...* Tai saviti meilės, kaip dvasios gyvybės, akcentai, savita mylinčių žmonių artimumo, tarsi perėjimo į vienas kitą raiška.

„Dėl ko tavęs čia nėra?“ suskaidytas į šešis segmentus. Pirmajame – pavasario vaizdas, antrasis, prasidedantis klausimu „Dėl ko, dėl ko tavęs čia nėra?!“, įveda į lyrinį vyksmą, trečiasis labiausiai pagrįstas gamtos ir žmogaus ryšio refleksija, ketvirtasis – bičių tvarkymo epizodas, penktasis – muzikos artimumo atskleidimas, šeštasis – pabaigos. Šių segmentų kompozicinė jungtis yra vidinė – tai nuotaikos, susietos su mylimo žmogaus atsiminimu ir liūdesiu, kad čia jo nėra, slinktis. Romantinė proza liūdesį labiau motyvuotų mylimo netektim ar kita aiškesne priežastimi. Šatrijos Raganos impresijoje mylimas, besiilgimas žmogus yra, yra toli. Jausmo refleksija tad įgyja būtinąjį „tarp“. Jausmo intensyvumas motyvuojamas pačiu jausmu (impresionizmo stilistikos bruožas), lygiai taip novelės kompozicija – vidinė nuotaikų slinktimi. Su nuotaikos slinktim susijęs ir laiko, kaip būtis įrėmintojų, įprasminimas. Laiko pradžia – pavasaris, asocijuotas ir su rytu, toliau diena („Aukštai pakilo saulė...“) ir vakaras („Jau ir vakaras...“). Užbaigoje laiko grandys sujungtos ir apibendrintos – iki *visur* ir *visados*: „kur tik neinu, dieną ar naktį, vasarą ar žiemą – visur ir visados trūksta man tavęs!!“

Mylinti, besiilginti jauna moteris yra gamtos laiko ir erdvės globoje, jos ištarties galimybėse. Iš čia jos besiilginti dvasia kyla į metafizines pajautas. Gamtos laikas ramus, ramiai besikeičiantis, metafizinės pajautos neaiškios, bauginančios. Bet dvasinė būtis kristalizuojasi gamtos ir antgamtės sankryžose. Gamtos laikas savaime tekantis (prasmingas čia upės vaizdinys). Metafizinis laikas reflektiviai klausiantis ir iš gamtos, iš gamtos vaizdinių: „Vis lengviau ir lengviau teka upelė, o ten, už tilto, vos tik judinas!.. Kur tavo ramus užimas?! Kur linksmybė ir greitumas tavo, upele?“ Refleksijos

erdvė – gamtos ir antgamtės ribose, perėjimuose, sankirtose. Žmogaus dvasia priešinasi gamtinei praeinamybei, išnykimui, užmarščiui. Ir nenustoja jos žinoti. Štai mylimas žmogus nudažo atminimui aulį ir prašo jo neužmiršti, kol tas aulys čia stovės. Jis nesiekia peržengti gamtos laiko ir daikto ribos. Tas naivus prašymas atsiminti, neužmiršti lyg atėjęs iš liaudies dainų, o dar labiau iš specifinio liaudies, ypač žemaičių, kūrybos žanro – „atminimo“, „atminties“. Mylinčioji stengiasi įveikti gamtos ir daiktų laiką: „Atmenu, atsakiau, kad šimtą kartų supus tas aulys, o aš dar tavęs neužmiršiu, jei tik ant svieto gyvensiu...“ Atminties, atminimo, atsiminimo gijos tvirtina vidinį impresijos vyksmą, plečia ir gilina jausmo būtį. Atsimenamas pilnybės laikas, kai būta kartu: dienos, vakarai. Praeitį atrodo esanti pilnesnė už dabartį. Ne kartą kreipiamasi į toli esantį artimąjį: „Atmeni, kaip...“ Per atminimą ir atsiminimą artimi žmonės dvasia, jausmais jaučia vienas kitą. Lietuvių prozoje iki Šatrijos Raganos moters jausmui nebuvo suteikta tokia didelė galia.

Į ką nebylus jausmas gali atsiremti, iš kur jis gauna „kalbą“? Pirmiausia – iš gamtos. Iš įsižiūrėjimo į gamtą, į jos stebuklingai iškalbias formas, spalvas: „Iš vienos jos pusės staigus, aukštas krantas, iš antros – žalia girelė, apibarstyta violetinėmis boplėmis, auksiniais ir mėlynais, kaip neužmirštuolės, builiais“. Mėlyna neužmirštuolių spalva ne atsitiktinė, tai atminimo spalva. Jausmas kalba ir įsiklausydamas į gamtos garsus: į vieversio dainelę, žmogiškai liūdną arba linksmą, į upelės srovę, į bitelių dūzgesį. Patikliausias artimumas gamtai tebegaubia Šatrijos Raganos impresijos mylinčiąją. Bylojama malonybiniais vieversėlio, žvirblelių, upelės, bitelių vardais. Kaip globėjai padėkojama saulei: „Dėkui tau, saulute, einu!..“ Saulė keliauja novelės erdve iki vakaro, iki paskutinių spindulių. Saulės metafora pabaigoje sušvyti kaip aukščiausias jausmo taškas: „Buvai gyvybė mano gyvenimo, dvasia mano dvasios; saulė mano!..“ „Saulė mano...“ – jausmo kalbos proveržis į gamtos teritoriją. Stiprus metaforos šuoras.

Šatrijos Raganos kūrinys nėra anoniminės gamtos, anoniminių daiktų: ne šiaip liepa, o ši – vienintelė, ne šiaip akmuo, o šis – vienintelis, „kur dažnai sėdėdavom su tavim...“ Žmogus yra su kažkuo, jis ir pats yra ryšys, jungėjas. Todėl taip ilgimasi kito, kaip viso džiaugsmo, kurio neduota vienam. Todėl toks svarbus noras būti suprastai ir suprasti kitą. Supratimą ir susipratimą lengvina bendri rūpesčiai ir bendri idealai, dažnai ir knyga. *Knyga* – svarbus Šatrijos Raganos pasaulio ženklas. Bet išskirtinio svarbumo – *muzika*. Muzika yra išraiškingiausia jausmų kalba, susipratimo kalba. Chopinas (Šopenas), Schumannas (Šumanas), Schubertas (Šubertas), Mozartas (Mocartas), – svarbiausi vardai. Muzikai patikimas aukščiausias jausmo pakilimas, sujungiantis ašaras ir ramybę. Muzika leidžia idealiai išgyventi tai, ko ilgimasi. Muzika teikia dvasiai patirtį kaip būties būdą. Penktajame impresijos skirsnyje skamba Šopeno muzika. „O Šopene! skausmo poete! kurio genijus iš ašarų buvo suaustas! Patriote, apverkęs savo tėvynę! Numylėtasis, verkiantis nelaimingos meilės! Kokia perskaudėjusi ir kenčianti žmogaus dvasia gali tavęs klausyti be susijaudinimo, be ašarų?! Kokia žmogaus dvasia nesupras tavo širdies skausmų, kuriuos taip stebuklingai tonais išliejai?“ Taip, neišvengiama egzaltacijos, bet muzikos jausminis reflektavimas yra palaikomas bendro kūrinio tono. Muzika skamba gamtos vakarą, bet išlieka jos sąsaja ir su metafiziniu laiku. Muzikos išgyvenimuose jausmo būtis intensyvėja ir konkretėja, gamtos įspūdžiai ir jausmai pereina į vienas kitą. Muzikoje išgyvenama jausmų kaita ir pilnybė: linksmus tonus keičia tamsūs. Muzika aplenkia realybę, bet neperžengia gyvenimo. Dar niekas neprarasta, artimas, besiilgimas žmogus tikrai toli, jis dar gali būti čia, bet visus lygiai kausto amžino praradimo galimybė: „Ak! persprogo širdis, sulaužyta jauna gyvybė!.. Jau lig galo nėra vieno tono linksmesnio, tik juoduoja viskas, ir taip skaudu, skaudu!..“ Tamsioji melodijos spalva sustiprina kapų įvaizdį. Šitos amžinos grėsmės fone atodūsis „Dėl ko, ak, dėl ko nėra čia tavęs?!“ įgauna dramatišką atskambį. Muzika kaip ir atsiminimas priešinasi viską nunešančiam, nuplaunančiam laikui. Troškimas skambinti „be galo – per dienas, per amžius“ yra sielos žingsnis trapiu amžinybės lieptu. Bet pasakojimo trapumą sunku išlaikyti. Besiilgimam buvimui dviese kontrastuojanti vienatvė („Aš viena... viena tik verkiu, skambindama maršą, viena gėriuosi, viena atmenu mūsų laimės valandas...“) yra pernelyg elementari, nepakylanti iki Chopino muzikos atskleistos jausmo galios. Tuo laiku, kai parašyta Šatrijos Raganos novelė (1897), iki nebylios jausmo viršūnės gebėjo pakilti tik Maironis, klausdamas, „ko gi taip liūdna“, „ko gi taip ilgu?“ Lietuvių prozos

galimybės analizuoti žmogaus dvasios pasaulį dar tik ryškėjo. Šatrijos Raganos pirmoji formavo savo kūrinio erdvę ne tik iš realių įvykių, detalių, charakterių, bet ir iš menamų, įsivaizduojamų, svajojamų. Ji sureikšmino vidinę žmogaus tikrovę, sudėtingą, kintančią, ieškančią savo „kalbos“ gamtoje, muzikoje. Ir pirmoji lietuvių prozoje sukūrė žmogaus paveikslą, matomą „kito“ akimis. Tikrovės vaizdas įgavo tarsi antrąjį planą – gamtos, muzikos, jausmo refleksiją. Išbandyta ir fragmento, nerišlaus, peršokančio pasakojimo stilistika. Įprasminimas pagrindinį motyvą išreiškiančios frazės pakartojimas, reikšmingas ir pats savaime. Pasiiekta frazės intonacinio išraiškiningumo, subtilaus moduliavimo keičiant žodžio vietą: „Dėl ko tavęs čia nėra?“; „Dėl ko, dėl ko tavęs čia nėra?“ „Dėl ko, ak, dėl ko tavęs čia nėra?!“; „Dėl ko, ak, dėl ko nėra čia tavęs?!“ Jausmo stiprumas ir jo kalbinis pavaldas, kartais prasilenkiantys, pabaigoje suauga į įspūdingą dermę. Novelė yra homogeniška, atramos (kontrastai, paralelės, erdvės ir laiko linijos) yra joje pačioje prasmingai užpildomi tarpai. Tai kūrinys, sakytume, „iš nieko“, „apie nieką“. Jausmo būtis čia iš tiesų sukuriama. Jauni amžių sankirtos lietuvių literatai (P. Višinskis, P. Avižonis, S. Kymantaitė-Čiurlionienė) juto šios Šatrijos Raganos impresijos žavesį – žingsnį į vis labiau XX a. literatūros komplikuojamą žmogaus pasaulį. S. Kymantaitė-Čiurlionienė taip apie šią novelę išsitarė: „Ir kas pažymėtina, kad tas Šatrijos Raganos veikalėlis „Varpe“ yra visai naujos rūšies. Čia vien jausmo pamatas, ir per tų švelnių jausmų pasaulį atsidero anga taip pageidaujama raštijoje žmogaus pagilimui. Jau pasirodo tyrinėjimas ir kilnojimas savo sielos. Žmogus pats darosi kaip ir pasaulio viduriu: aš kenčiu, aš džiaugiuos, ir nuo to prasideda jo gyvavimas, jo santykiai su visu kuo aplinkui“.

G. Petkevičaitė-Bitė, XIX a. ideologijos žmogus ir rašytoja, su tokia jausmo adoracija negalėjo sutikti. Susiginčijusi su studentais, Šatrijos Raganos impresijos gerbėjais, 1902 m. ji parašė sekimą-polemiką „Dėl ko tavęs čia nėra?“ Šatrijos Raganos „nieką“, ilgesį, meilės ilgesio adoraciją ji pakeitė reikšmingais argumentais: vienas iš buvusių artimų, bendrų idealų jungiamų žmonių pasitraukia iš kovos kelio, antrasis lieka ištikimas jaunystės idealams, galintis klausti: „Dėl ko tavęs čia nėra?“

Skirtingų polių atsiradimas lietuvių literatūroje. Įtampa kaip alternatyvų buvimo ženklas. „Bereikšmės“ jausmo būties kūryba tradicinių reikšmių kontekstuose.

„SENAME DVARE“ – DAUGIASLUOKSNIS KŪRINYS

Kur yra kūrinio pradžia? Kada ir kuo jis yra prasidėjęs? Užrašytais žodžiais ar tamsoje likusiu pirmuoju impulsu – tvyksniu iš žodžio, iš gėlės žiedo, iš dangaus spalvos, iš mirusio atsiminimo? Pirmieji žodžiai, pirmieji jausmo ir minties pasažai tik retais, laimingais atvejais tesustabdo ir įformina tikrąjį kūrinio prasidėjimą – itin intensyvią dvasios judesį – fenomeną, staigiai atsiveriantį ir tuoj pat pradingstantį arba pereinantį į kitą fazę: kalbėjimo, pasakojimo, skleidimo.

Lietuvių literatūros klasikoje yra du itin ryškūs pagauto, kalbos sustabdyto pirminio tvyksnio atvejai: atsiveriantys ir pasislepiantys, bet iš savo slapties spinduliuojantys stiprią dvasinę energiją. Tai J. Biliūno „Baltasai šešėlis“ ir Šatrijos Raganos *Sename dvare* įžanga arba pirmoji pradžia, dar turinti pradžią – epigrafą. Jis paimtas iš J. V. Goethės (Gëtës) *Fausto*, iš pačios kūrinio pabaigos, iš paskutinių „Chorus mysticus“ žodžių: „Alles Vergänglichliche ist nur ein Gleichniss“ („Visa, kas praeina, tėra simbolis“). Praeinamybė intensyviame dvasios tvyksnyje susiliečia su amžinybe: praėjęs sugrįžta ar pasirodo ženklu – simboliu. Kūrinio pradžios versmė – įtampa *tarp* išėjusio ir susigražinamo, *tarp* praeinančio ir amžino. Įtampos susikoncentravimas į iškalbiausią gamtos fenomeną – *žiedą*. Žiedo fenomenalumas yra išdidintas emblemiskų prasmų, kurios susietos su „rože“ ir su „balta“.

„Raudoniems saulėlydžiams begęstant, baltų rožių sidabrinės akys žiūri į mane pro langą... Ir nuskyčiau vieną baltą rožę, ir glaudžiu prie žiedo karštą kaktą... Motin mano! ar ne tavo rankos – baltos, meilios, kvapios ir švelnutės – taip mane meilingai glamonėja?

Ar ne tavo tai rankelės brangios?

Ašaromis apsirasojo žiedas...

O pro langą sidabrinės akys žiūri vis. Ir jų kvapo bangos audžia seną seną aukso sapną“.

Pagrindinis teksto kodas yra romantinis. Ryškus romantinis dekoras: gęstantis saulėlydis, baltos rožės, sidabrinės akys, aukso sapnas. Bet tas dekoras yra ne aplinka, o tai, kas iš jos atsirenkama pagal nuotaiką, o dar tiksliau – pagal dvasios būseną. Susidaro ryškūs atitikmenys: saulėlydžio įspūdingumas (daugiskaita: saulėlydžiai ir saulėlydžių raudonumas, kaip spalvos didžiausias intensyvumas), riba tarp gęstančio ir atsiveriančio, tarp mirštančio (nuskinamo) ir prakalbančio. Uždarumas (langas) ir uždarumo įveika, kuri suteikta ne žmogui, o baltoms rožėms, jas sudvasinančiai metaforai: „baltų rožių sidabrinės akys žiūri į mane pro langą“. Glaudimo ir glaudimosi judesys – pagrindinis artimumo judesys, jungiantis motiną ir vaiką, motiną ir dukterį. Mirusios motinos esimo jutimas. Kreipinys „Motin mano!“ – ne kasdieniškas, inversijos pakylėtas. Baltų rankų įvaizdis susietas su balta rožių spalva: su mirtim ir su viltim, su tautosakišku motinos rankų švelnumu, baltumu. Atsiminimo kaip dvasinio kontakto galimybė: „ašaromis apsirasojo žiedas...“ Dvasinis kontaktas – grįžimas į praeitį kaip į sapną: ten, kur tebėra gyvi brangūs, mylėti. Atsiminimu jie bus susigrąžinti, ir prarastas arba praėjęs laikas bus dar sykį išgyventas: tikrovėje yra ženklų, kurie leidžia tai pajusti. Ženklų, kurie atsiveria dvasios būsenai ir patys tampa jos žymenimis. „Rožės šešėlį baltą galėtų gaubti sielos paslaptis“, – S. Gedos poetinė frazė, sustojusi pusiaukelėje – arba ant ribos: baltą rožės šešėlį apgaubia sielos slaptis, kai siela-dvasia ima stipriai pulsuoti, savo intensyvumą perduodama ir ženklindama. „Mano nelaimė, – sako Viktorė savo dienoraštyje, – kad esu tokia, kaip ištempta styga: tik palytėk – kaip suskambės, skamba ir skamba“. Dvasios intensyvumo žymuo – *skamba ir skamba, liečia, susiliečia ir atsiliečia aidėdama...* Tas atoskambis gilus, atsiveriantis, pasirodantis ir vėl pasislepiantis.

Literatūroje ir filosofijoje ne sykį varijuota mintis, kad žmogus yra būtybė, sugebanti suvokti simbolius. Suvokti ir kurti. Simbolizmas yra ir žmogaus dvasinių patirčių teorizacija. Kultūroje niekas neišnyksta – lieka, yra atrandama, perkuriama, šifruojama ir dešifruojama. G. Bachelard'o (Bašlaro) mintis – klausimas: „Kokiu būdu būtų galėjusi išlikti kokia legenda, jei kiekviena karta nebūtų turėjusi „rimtų priežasčių“ ja tikėti?“

Simbolių pamatai sukloti būtent iš tų „rimtų priežasčių“ tikėti, kad rožė yra tobulumo, pilnumo, užbaigtumo simbolis. Kad ji „veda“ į centrą, į rojų, į širdį. Kad balta – arčiausia šventumo. Kad saulėlydis, sutemos, vakarai siejasi su mirties šalimi.

* * *

Apysakos *Sename dvare* daugiasluoksniškumą lemia kelios ypatybės, išskylančios iš jos struktūros. Tos ypatybės matomos kaip sandūros: tarp dabarties ir atsiminimo; tarp tikrovės ir jos peržengimo – transcendencijos; tarp kasdienybės ir aukštojo dvasios polėkio, arba, Šatrijos Raganos žodžiais tariant, „dvasios pagavimo“. Tos esminės sandūros lemia mažesnes, konkretesnes, tradiciškai būtinias: dvaro ir kaimo žmonės, dvaro šviesuomenė, siekianti kilnių idealų, ir dvaro tuštuomenė, gyvenanti tuščia fanaberija, tuščiomis pramogomis. Svarbiausi veikėjai padalinti tų sandūrų. Mamatė Marija, substancialus moters charakteris – centras, į kurį sueina ir iš kurio išeina visas kūrinys. Ir kartu – monoveikėja, atskira. Jos vyras Liudvikas – „normalus“ dvarininkas, tarpinis veikėjas tarp aukštų dvasios siekių ir savo luomo brolių tuštybės. Bočelis, stovįs tarp lenkiško „honoro“ ir prigimto lietuviškumo-žemaitiškumo jutimo. Vaikai, ypač dukra Irutė, yra mamatės dvasios sklaidos erdvėje. Bajorų galerija, labiausiai sutelkta į tetą Karusę ir dėdę Boleslovą. Kaimiečiai, iš kurių svarbiausi yra bobutė, senelis Lukošius, knygnešys Levanarda. Skirtingų požiūrio taškų sankirtos. Liudvikui kaimiečiai tėra chamai, kuriuos reikia auklėti baime, mamatei – žmonės, dažniausiai tamsūs ir suvargę, kurių reikia gailėtis, padėti. Žmonės, iš kurių sklinda romi išmintis, teisybė, giedra, nuolankumas. Žydas Šmulka – Lietuvos kitatautis, kuriam tik čia, Žemaitijoje, yra namai, kuris negali gyventi Londone.

Kūrinio struktūros strategija yra apspręsta dabarties buvimo ir praeities atsiminimo, susigrąžinimo. Pirmas impulsas – įžanga, toliau atskiri, iš praeities į dabartį pasikeičiančio laiko vaizdiniai-fragmentai, kartais tik frazės. „O brangiosios, nuo senatvės pageltusios kortelės“, – gali būti toks atvejis. Ir ta

kortelė – pageltęs lapelis su vaiko užrašytais žodžiais – ima atlikti *fenomeninės sutelkties* vaidmenį. Kaip ir laikas, taip gali keistis arba balsais pintis dvi pasakotojos – aštuonmetė Iruša ir mamatė Marija. Kintantis stilius: *impresyvus* (pradžiai), *ekspresyvus* (atsitikimai, epizodai), *reflektyvus* (užrašai). Žemiška, daiktiška bobutės kalba, ironiškai sarkastiški tuščiagarbių bajorų dialogai.

Su mamate pasaulis kyla aukšty, dvasios gyvenimo intensyvumas veda prie transcendencijos, prie pagrindinių žmogaus būties klausimų: kas yra siela, kas yra mirtis, kas yra gyvenimas, kas yra tauta, kalba, kultūra, koks jų ryšys su atskiru žmogumi. Koku būdu gamtoje žmogus pradeda įžvelgti save, savo sielos judėjimą, kaip baltojoje rožėje ima švytėti transcendencijos paslaptis?

Žemiškaisiais veikėjais gyvenimas leidžiasi žemyn arba gilyn, išlaiko ryšį su tautos pasaulėjautos klodais (bobutės „gyvenimas“, jos daiktai, jos požiūris į mirtį, į žmones, į turtą). Suėmęs patirties gelmę ir kildamas aukšty (knyga, muzika, aktyvus dvasios gyvenimas), žmogus siekia būties pilnumos. Sunkus tai yra kelias: kelias tarp dvasios intensyvumo, tarp nuolatinio gyvenimiško „užsimiršimo“ ir tarp kietų kasdienybės pareigų.

Koku būdu įmanoma tą kasdienybės lukštą pramušti? Šatrijos Ragana svarbiausia savo asmenybės dalimi yra įrėmintą, sąmoningai laikosi konvencijų – pozityvistinių įsipareigojimų, krikščioniškųjų pareigų. Bet kartu siekia laisvės ir kaip laisvos minčių, mąstymo, būsenų, nuotaikų raiškos. Renkasi laisvesnes, intymesnes dienoraščio, užrašų formas, jos kūryboje, ypač *Sename dvare*, galima įžvelgti eseistinio stiliaus bruožų.

Kas labiausiai rūpėjo Šatrijos Raganai tada, kai ji rašė apysaką *Sename dvare*? Kuri rašytojos dvasinės patirties dalis tada buvo aktyviausia, į ką ji buvo labiausiai susitelkusi?

Apysaką *Sename dvare* Šatrijos Ragana pradėjo rašyti 1916 metais. Pirmas impulsas – jauno mirusio brolio Vinco prisiminimas. Brolis mirė 1910 m. – jaunas, gabus studentas. Kurdamą norėjo dvasia atsiliepti į nutilusį mylimą balsą. Ir ne tik jo. Pirmas skaudus smūgis – 1900 m., kai neteko itin mylimo brolio Stepono, gimnazisto. Nebebuvo mylimos motinos nei tėvo. Nebebuvo senojo dvaro – vaikystės tėviškės netoli Užvenčio. 1915 m. per karo sumaištis ji atsikėlė į Židikus, bandė įsigyventi naujoje vietoje. Ir tarsi troško atsisveikinti su tuo, kas jau buvo praėję, kas jau buvo praeityje – mirę, netekti, prarasti. Bet atsisveikinti ypatingu, tik kūrybai pasiekiamu būdu – sugrįžtant į praeitį, ją atsimenant taip, lyg ji tebebūtų gyva, matoma, jaučiama, girdima, kalbinanti ir kalbanti. Atsimenančiam nėra ribos. Ir tikinčiam, kad žmogaus dvasia nemiršta. Laiške J. Tumui-Vaižgantui Šatrijos Ragana yra rašiusi: „Dvasios dalykų kategorijoje nemėgstu žodžių „lig mirties“. Gyvenimas „anapus“ yra man tiek pat realus kaip čionai“.

Atsiminti, vadinas, susigrąžinti. Iš anapus į čia, kur visa tebėra ir bus amžinai, kol gyvens atsimenantys ir mylintys. Praeinantys praėjo, bet paliko amžinybės ženklus. Iki apsakos *Sename dvare* Šatrijos Ragana jau buvo parašiusi apsakas *Viktutė*, *Vincas Stonis*, daug apsakymų, vaizdelių, eilėraščių proza. Ji buvo ir patyrusi pedagogė – psichologė, pajėgusi suprasti žmogaus dvasią. Jau žinoma rašytoja, ji galėjo laisviau rinktis rašymo, kompozicijos būdą.

Sename dvare – dvasinio atsiminimo kūrinys. Baltos rožės primena mirusią motiną, gyvąją vaikystės šalies dvasią. Iš atminties kūrinyje ji kilis baltų rožių lydima, supama. Kalbančioji čia tarsi atsiveria, prabyla sujaudintu balsu, klausdama, kreipdamasi, ilgėdamasi. Išskyla asociacija – baltų rožių vaizdinys yra panašus į jau buvusį, atsimenamą ir jį tarsi pašaukia. Ir tą buvusį, praėjusį, bet atmintyje tebesantį gyvenimą rašytoja pradeda pasakoti kaip sapną arba kaip pasaką: „Už miškų, už upių, už daubų ir kalvų stovi seno dvaro medinis rūmas“. Panašiai prasideda ir pasakos: ...už devynių miškų, už devynių upių... Nupiešiama senojo dvaro aplinka, įvedami du svarbiausi sukultūrintos gamtos „veikėjai“ – sodnas (žemaitybė) ir tvenkinys, paslaptingi ir kartu jaukūs, savi. Pasirodo antroji pasakotoja – Irutė. Ir mamatė (žemaitybė, tokia pat forma kaip Jūratė), šviesos ir liūdesio gaubiamą.

Irutė yra tos pasakotojos, kuri pasirodė lyrinėje įžangoje vaikystės vaizdinys. Savas prisiminimas, savęs atkūrimas ir kartu literatūrinis sukūrimas. Literatūroje ir prisiminimas yra sukuriamas.

Sename dvare stilistinė atmosfera yra romantinė: kalbėjimas pakilus, jausmingas, ornamentuotas, tarsi išpuoštas gražiomis, liūdnomis gėlėmis. *Sename dvare* – romantinė lyrinė apysaka. Joje ryškūs romantinei kūrybai būdingi kontrastai tarp to, kas buvo, ir kas yra, tarp kasdienybės ir aukštųjų

dvasios polėkių.

Apysaka neturi vientiso siužeto, įvykių raidos. Neįvyksta nieko ypatingo, žmonės gyvena savo gyvenimą, ir tiek. Ir kartu vyksta pats svarbiausias – gyvenimo – veiksmas, kuriame apysakos žmonės dalyvauja labai skirtingai. Mamatė – įsijausdama, stengdamasi neprarasti aukštų idealų, siekimų ir dėl jų nepasiekiamumo liūdėdama. Jos vyras Liudvikas – praktiškai (ir ne visai) šeimininkaudamas, didžioji dalis bajorijos tuščiai pramogaudama, fanaberija pridengiant gyvenimo beprasmybę. Pačios Šatrijos Raganos pasaulėjautai ir pasaulėžiūrai artimiausia yra mamatė Marija, savo vidinį pasaulį atskleidžianti užrašuose, savotiškame sielos dienoraštyje.

Mamatės Marijos dvasios atrama yra tikėjimas ir pasitikėjimas Dievo valia. Tačiau ji labai brangina dvasios laisvę. Užrašuose įrašo tokius žodžius: „Kad kas paklaustų mane, kuris žodis žmonių kalboje yra baisiausias, atsakyčiau: vergas“. „Esate brangiai atpirkti, nebūkite žmonių vergais“. Tai citata iš Šv. Rašto, iš apaštalo Povilo laiško Korintiečiams. Šventasis Raštas *Sename dvare* ne kartą cituojamas.

Sename dvare nuotaika daugiausia yra liūdna, melancholiška. Tai praeinamybės nuotaika, praradimo nuojauta. Ji kyla iš žmogaus laikinumo šioje žemėje. Bet žmogus, būdamas laikinas, turi gyventi taip, lyg būrų amžinas, gėrio siekdamas ir gėrį kurdamas. Ir tada praeinamybėje ima švytėti amžinybė. Marija jaučia, kad amžinybė kalba gamtos žiedais ir suvargusiais, bet sąžiningai gyvenančiais žmonėmis, muzika ir poezija.

Prasmė ir ramybė lydi pačius šios žemės vargiausius, jie gyvena pagal sąžinę – tokia apysakoje yra bobutė, kupina žemaitiškos kantrybės ir rupios gyvenimo išminties. Bobutė gyvena vargingai, bet savitai, vaikams atrodo, kad – pasakų šalyje. Ją supa daiktai, mylimų žmonių prisiminimai, pasaka, giesmė, malda, gerumas. „Rodės man, kad bobutė pati yra geroji laumė, ir visi tie aitvarai ir kaukai jai tarnauja“, – sako Irutė. Bobutė šneka žemaitiškai, rašytoja gražiai žemaitiškumą panaudoja stiliaus įvairumui. „Tij pininga tiera geri, kur žmogus sava rūpesčiu ir darbu įsigije“, – taip bobutė išsako pamatinį teisingo gyvenimo supratimą. Rūpestis ir darbas – gyvenimo atramos. Savitai į pasaulį žvelgia knygnešys Levanarda, pasakorius, dievdirbys, išminčius. Spalvingas yra Bočelio charakteris. V. Mykolaičiui-Putinui atrodė, kad „Bočelis – vienas iš simpatiškesnių ir geriausiai sukurtų mūsų literatūroje personažų“.

Pirmasis impulsas, staigus, netikėtas sąskambis, kurį rašytoja pajuto tarp praeinančios akimirkos (joje tikriausiai buvo ir baltos rožės) ir į atmintį sugrįžtančio praeities laiko, buvo stiprus ir kūrybai palankus. Kartu su prarastaisiais brangiais žmonėmis (tėvais, jaunais broliais) jis prikėlė gyvenimui XIX a. pabaigos–XX a. pradžios Žemaitijos dvaro ir jo aplinkos gyvenimą. Rašytoja daug ką aprašė (epiška, plačiai, panašiai kaip Žemaitė), bet išsaugojo ir atsiminimo, kaip dvasinio sugrįžimo, įtampą, lyrinę įtaigą.

Sename dvare Šatrijos Ragana sukūrė gražaus liūdesio poetiką, kurią įprasmina rudens melodija, kapinių melancholija, Šv. Rašto refleksijos, maldos rimtis, klasikinės muzikos aidai, prasmės siekiančios žmogaus dvasios virpėjimas.

* * *

„*Sename dvare*“ – kūrinys, laisvinantis ne tik kalbėjimo būdą, bet ir autorių. Šis laisvinimas lietuvių literatūroje ėjo per J. Biliūną, I. Šeinių. Ir per Šatrijos Raganą. J. Biliūno lyrinis pasakotojas. I. Šeinių Ignasėlis, pakilęs nuo savo sąsiuvinio ir einantis į Kuprelio malūną. Šatrijos Raganos *Sename dvare* yra gana intensyviai keičiamos pasakojimo taktikos: *įsigyvenimo, prisiminimo, papasakojimo, aprašymo, kalbėjimo kito balsu*. Pasakojimo taktikose galima išskirti ir esė žymenis, kas XX a. romano požiūriu atrodo itin savita.

Esė ima rodytis kaip kuriančios asmenybės vientisumo ženklas. Visa yra kartu, neatskiriama: rožės žiedas ir rūsti mirtis, poezijos akimirka ir pilka kasdienybė. Autorius-pasakotojas nenustoja buvęs konkrečiu žmogumi. Nusimetęs literatūrinės kaukės, jis staiga gali kaip pats pasirodyti kūrinyje. Esė XX amžiaus literatūroje auginta naujų meno krypčių, drąsių visuomenės pertvarkymų. XX a. pradžioje ir filosofija traukėsi iš nualinto akademių tiesų lauko, ieškodama sąlyčio su kintančia žmogaus

dvasine patirtimi ir suartėdama su eseistika, suvokimu, kad žmogaus dvasinė patirtis yra unikali ir kad daugiausia, ką žmogus pajėgia, tai suvokti tos patirties unikalumą, išdrįsti ją atskleisti, reflektuoti. Pasaulis turtėja tik iš šios unikalios patirties, kurios kraštinė riba yra žmogaus sugebėjimas atsiverti tam, kas yra ar gali būti už jo, – atlikti transcendentinį judesį. Mirštantį klasikinį XIX amžiaus romaną XX amžiuje gaivino eseistinio stiliaus galimybės. Romanas modernėjo susiurbdamas eilėraščio strofą, Šventraščio ar filosofinio traktato citatą. Ne tik podirviai, bet ir esė dirvos T. Manno (Mano), H. Hessės (Hesės) romanuose. Derės ši nuoroda ir B. Pasternako *Daktarui Živagai*. Klasikinis romanas konstruojamas taip, kad jį būtų galima logiškai ir psichologiškai motyvuotai užbaigti. Romanas – esė savotiškai neužbaigiamas – kaip gyvenimas, pereinantis į mirtį ir vėl atsinaujinantis. Neužbaigtumas tampa estetiškai reikšmingas.

XX a. pradžios lietuvių literatūra yra ir laisvėjanti literatūra. Ji keičia programinę XIX a. pabaigos nuostatą – tarnauti, šviesti, mokyti, kelti – ir susitelkia į individualų žmogaus rūpestį: į būties nerimą, ilgesį, prasmės ieškojimą, Dievybės nuojautą ar abejonę, į kūrybos paslaptis. Neatsisakoma tautai, visuomenei svarbių idėjų, bet ne mažiau, o kartais ir labiau svarbi atrodo kūrėjo asmenybė, jos atsiskleidimas. Ši XIX ir XX a. nuostatų takoskyra pirmiausia eina per M. K. Čiurlionį, S. Čiurlionienę-Kymantaitę, J. A. Herbačiauską, O. Pleirytę-Puidienę, Šatrijos Raganą. Laisvėjantis mąstymas traukia prie eseistikos, prie sielos, prie intuicijos, prie transcendencijos. „Dailė skrenda aukščiau visų tų medžiaginių pasaulių į mistiškąjį anapusį, pasiekia sielos gelmes ir išgauna iš ten jos pulso slaptingus tvaksėjimus. Dailei vistiek, kur yra ta sielos buveinė ir kaip veikia koks dirgsnis: ji žino, kad siela – tai viskas“, – 1910 metais rašė Šatrijos Ragana straipsnyje „Mintys apie dailę“. Dailė, t. y. menas, „žino“. Dailei suteikiamas ypatingas žinojimas, žinojimas abosoliučios sielos vertės. Atsisakoma mokslo ir racionalaus pažinimo vienvaldiškumo. „Sielos auklėjime daugiau sveria dailė, negu mokslas“¹. Paralelė – kūrinys svarbiau intuicijos laisvė negu kanono drausmė.

Kiekviena religija turi mistikos elementų, žmonėse kuriuo nors būdu pasirodančių galimybių matyti, girdėti paslaptingus dalykus, įžvelgti ateitį. Mistinių pagavų turėjo Oskaras Milašius, M. K. Čiurlionis, iš dalies Vydūnas. Meno kūryboje mistika dažniausiai reiškia kažką paslaptinga, slėpinga, įprastais būdais nepaaiškinama. XX a. pradžios lietuvių kultūros refleksijose dominuoja būtent šis mistikos turinys, kurį atitinka ilgesys, ilgėjimasis, ilgėjimasis aukštesnio, šviesesnio, paslaptingesnio, kas atsvertų ar kitaip apšviestų varganą kasdienybę. „Dailė – tai ilgėjimasis. Tai antrasis pasaulis, tai skausmo takas į dvasios vartus, tai džiaugsmo daina sielos laisvės, tai matomojo pasaulio pančių numetimas, tai laisvas savotiškas žvelgesys į visa tai, kas yra, – žvelgesys dvasios akimis“, – taip 1909 metais rašė S. Čiurlionienė-Kymantaitė, iškalbiai savo esė ir pavadindama: „Liuosos mintys“ (*Viltis*, 1909, Nr. 12). Būtent pagal šią ilgesio ilgėjimosi transcenduojančią kryptį brėžiami *Sename dvare* Marijos paveikslo kontūrai. Tos pačios jungtys: ilgėjimasis, ilgesys, sielos laisvė, sielos gėlės. Matomojo pasaulio pančių numetimas, kad išvystum sieloj žydinčias gėles. Nematomų pasaulių pamatymas, negirdimo išgirdimas. Ta pati pastanga simbolizmo programose, ta pati aktualiausiuose XX a. pradžios lietuvių estetikos teiginiuose. Iš esmės – tai transcendentinis judesys, atsivėrimas tam, kas yra už matomo, įprasto, atsivėrimas pasaulio nežinomumui, nesuprantamam sielos neramumui, klausimams, į kuriuos nėra atsakymo.

Viename 1921 metų laiške Šatrijos Ragana rašo: „Dabar vėl taisau savo rudenį pabaigtą neva apysaką“ (pabraukta cituojant). Rašytoja abejoja dėl žanro – memuarai (bet tikrieji vardai pakeisti), autobiografinis pasakojimas (bet vystoma nors ir dalinė intriga), apysaka (bet labai daug intymaus, asmeniško, daug už meninio kūrinio rėmų išeinančių svarstymų). Pirmiausia kūrinys vadintas „sena pasaka“, ieškota kiek galint mažiau varžančių žanrinių rėmų. Pasirinkta laisva romaninė forma, apribota laiko (nuo pavasario iki vėlyvo rudens) ir išplėsta atminties atsisakojimų. Laisva romaninė forma savo esme yra improvizacinė, įprasminanti punktyrines jungtis ir elipses, peršokimus, leidžianti

¹ Atsigręžkime į šių dienų moderniąją psichologiją. Žymus filosofinis psichologijos atstovas V. Franklas teigia, kad mes gyvename specialistų amžiuje, bet tai, ką mums praneša specialistai, – tai tik atskiri tikrovės elementai. Už rezultatų medžių nebepamatyti miško tikrovės. V. Franklas akcentuoja asmenybės integralumo svarbą, pabrėžia, kad būti žmogumi, tai sugebėti transcuduoti, išėiti už savo paties ribų.

jungti skirtingus stilius. Klasikinio romano struktūros podirvis yra daugiau ar mažiau logizuota psichologija. Eseistinis arba improvizacinis stilius į svarbią vietą iškelia muziką, poeziją, refleksiją. Šatrijos Raganos *Sename dvare* telkiantį vaidmenį atlieka ir autobiografiniai elementai, duodantys rėmus kūrinio erdvei ir laikui. Biografiškai identifikuojami svarbiausi veikėjai, aplinka, konkrečios patirties įbrėžtos luomų ribos: bajorai, valstiečiai, inteligentai. Tos linijos skiria ir kalbėjimo būdus: ironiškai šaržuotą, publicistiškai deklaratyvų, žemaitiškai stilizuotą. Kaip vaizduotoja, pasakotoja, netgi kaip bajorijos ydų smerkėja, Šatrijos Ragana turi nemažą galimybių, bet stipriausia jos stiliaus jėga yra sutelkta į pasakotojo, tiksliau pasakotojos, centrą, labiausiai apibrėžtą eseistine įžvalga, įjauta.

Sename dvare pasakotoja turi lietuvių literatūrai dar naują laisvo, improvizuoto kalbėjimo galią. Improvizacijos pradmuo ar branduolys – ypatingo dvasinio sutelktumo akimirka, atsivėrimas pasauliui kaip paslaptinam grožiui, sumišusiam su liūdesiu, praradimu ir transcenduojančiu ilgesiu, lyrinės improvizacijos podirviu. Tokia ir yra *Sename dvare* pradžia – eilėraštis proza, suteikiantis subjektyvaus atsivėrimo galią. Atsivėrusi akimirka gražina į vaikystę – į „aukso sapno“ laiką, į „prarastą laiką“. Intensyviai išgyvenama tai, ko jau nebėra – išardytas namų lizdas, prarastas „senas dvaras“, mirę broliai, mirusi motina. Tik tuos, kurių jau nebėra, galima mylėti taip atsivadusiai, be jokio šešėlio, bendrauti su jais vien sielos galiomis, mistiškai. Tebegyvenanti sesuo tad negalėjo patekti į šios intensyviai transcenduojančios meilės erdvę – tai mirusių, išėjusių, netektų laukas. Į tą netekties lauką įeina ir „seno dvaro medinis rūmas“, ir „didelis miegūstas tvenkinys paslaptinomis gelmėmis“, ir „įsigiedojęs įsikvepėjęs, įsivajojęs sodnas“, ir baltos rožės, tarsi turinčios sielą ir kalbančios. Stipri gamtos grožio pajauta, ryšys tarp gamtos ir žmogaus dvasios. Subtilus pasakotojos dvejybiskumas: sugrįžti į netektųjų meilės erdvę galima tik per save – netektąją, per save – mažą mergytą, patikliom, mylinčiom ir laimingom akim žvelgiančią į pasaulį („Mamate, – tariau, – o mano širdis yra labai laiminga. Taip visur gražu, taip puikiai žydi tos rožės!“). Bet nebeįmanoma į vaikystės šalį sugrįžti be savo skaudžios patirties, kuri suteikiama pasakotojai antrininkei – mamatei. „Trumpai težydi rožės, Irute!“ – šia mamatės fraze vaikiškas atvirumas atsveriamas liūdno rezignacijos.

Motinos ir jos mažos dukrelės pasakojimo *dvejybiskumas* yra natūralus ir ontologiškai įdomus. Duktė užims motinos vietą, kada nors irgi liūdnei šypsosis, žvelgdama į nužydinčias rožes. Mamatė nuolat prisimena savo motiną, tebesijaučia esanti ir duktė. Savo tetų pasakojimuose ji tebėra maža mergaitė ir jos vaikams tai nepaprastai įdomu („Bet mes labiausiai mėgstame klausyti, kaip mamatė buvo maža“). Būtent ši *Sename dvare* pasakojimo linija, kuri vedama sudvejintos pasakotojos, grįžtanti atgal, į „prarastą laiką“ ir užbėganti į priekį liūdna nuojauta (transcenduojanti laiko požiūriu), yra savičiausia, įdomiausia. Intensyviojo pasakojimo kryptis formuojama įtampos tarp kasdienybės (mamatė Marija negali būti gera šeiminkė, ji bodisi gyvenimo „tarnyba“, nori gyventi pasirinkdama, o ne pakludama) ir besiilgimo grožio, šviesos, poezijos, muzikos. Žemės dainos jai yra nuobodžios, bet ji pririšta prie žemės savo gyvenimo, ypač vaikų, rūpesčio jais. Tačiau ir prisimindama pareigas ir jas didindama laisvu altruistiniu apsisprendimu, ir pati apribodama gyvenimiškąjį dvasios prasiskleidimą (santykiai su Kazimieru Jonavičium) Marija negali užslopinti savyje sielos plazdėjimo, ilgėjimosi. Ji skambina Schumanno (Šumano) „Warum“ ir pusbalsiu *neva* dainuoja, *neva* deklamuoja:

Siela vis nerimsta... Jai ilgu plačiojoj žemėj,
jai dieną ir naktį tikroji vaidinas tėvynė.
Ak, grožio anojo čia atvaizdas menkas, nublankęs,
ak, tonų anujų čia atbalsis silpnas, netikras.

Iškalbus yra tas įterpinys *neva*, kaip ir pasakant *neva apysaka*. Tai ir ne visai tai, kas įprasta, o kažkas ir kita, kas yra tik vieno, atskiro, nesuimama į įprasta. Savo nerimui, ilgesiui atsiverianti siela yra transcenduojanti, išeinanti už savęs. Jos kelias – per muziką, poeziją. Nėra atsitiktina, kad žymiuose XX a. vidurio romanuose – H. Hessės *Žaidimas stiklo karoliukais*, B. Pasternako *Daktaras Živaga* – priartėjus prie transcenduojančios, iš savęs išinančios žmogaus galios, prabylama

eilėraščiais ir muzika². Kaip ir V. Mykolaičio-Putino *Altorių šešėly*.

Poezija ir muzika – transcenduojančios žmogaus dvasios pažįstamieji keliai. Vedamas šiais keliais žmogus labiausiai yra pats su savim. Įsigyvendamas į pokalbį su savim, jis žengia link refleksijos. Būtent todėl atsiranda „Mamatės užrašai“ – būtinoji savirefleksija. Mamatės užrašai yra lyg atskira romano linija, laisvai eseistinė, sutelkta į esminį klausimą – kas aš esu arba kas aš nesu? „Kaip kūnas oro, taip mano siela trokšta grožio, reikalauja dailės“, – toks galimas atsakymas. Menas yra sielos buveinė.

Visa, kas žmoguje susikaupia, reikalauja išsiliejimo. O kartu yra stabdoma drovumo, uždarumo, itin būdingo moteriai: „Drovu man rodyti savo skausmus, drovu kalbėti apie tai, kas šventa ir brangu, sudėta pačiame mano sielos dugne“. Žmogaus sielą praveria, jos drovų uždarumą suardo grožis, pirmiausia gamtos: „Eina mano siela auksuotu taku, į savo vizijas įsižiūrėjusi, – ir ilgis ilgis tomis tyliomis, šiltomis, sidabrinėmis naktimis...“ Tai ėjimas į Dievą, į anapus esančią grožio ir meilės tėvynę.

Šatrijos Raganos krikščioniškoji pasaulėžiūra stipri ir vientisa. Bet lygiai stipri yra ir retranscenduojanti žmogaus dvasios galia, įstengianti į meilės lauką susigrąžinti seniai mirusius, išėjusius. Jeigu žmogus tik laukia, kol nusimes varganus žemiško kūno rūbus ir per mirtį pasieks išganingąjį anapus, kas suteikia jam jėgų šios žemės kelionėje? Kas suteikia jėgų knygnešiui Levanardai vežioti lietuviškas vargo knygeles: mažas, plonas, menkas – kaip smaugiamo vaiko šauksmas.

„Kaip neapsakomai gaila man viso ko, kas nyksta! O liūdnasis merdėjančios tautos reginys!“, – atsidūsta mamatė. Jei tauta nyksta, ar nėra tai Dievo valia, su kuria žmogus turėtų susitaikyti? Kodėl žmogus maištauja? „Ir auga manyje amžinas maištas. Štai taip pasiaukoti kokiai nors idėjai, tarnauti jai visą gyvenimą – tuomet būčiau taikoje su savim“. Kodėl žmogui, taip aiškiai jaučiančiam Dievo valią ir amžinybės dvelksmą iš anapus, dar trūksta žemiškos idėjos, ryšio su savo tauta, su savo žeme, su kalba? Kodėl sielai, amžinybės pasiuntinei žemėje, reikia tautos ir kalbos namų, taip apibūdinamų: „... lietuvi yra mano siela“, „tūkstančiais siūlų ji surišta su ta savo motina“. Taip, gyvenimas turi būti branginamas, branginami žemiškieji sielos namai. Bet nė minutei negalima užmiršti mirties. Ką žmogus bedarytų savo žemės gyvenimui palengvinti, – kas iš to, jei pasiliktų mirtis. „Kas iš gėrio, grožio, tiesos, jei viso ko galas – puvėsi, niekas, nebūvis? Kas iš to rojus, jei pati ryt poryt ištikšiu, kaip tas muilo burbulas? Jei esu – ir nebūsiu?“ Toks gyvenimas, užbrėžiantis ribą (esu ir nebūsiu), Šatrijos Raganai atrodo neįmanomas. Tik tikėjimas amžinu gyvenimu yra dvasios atspirtis. Bet kalbama ir apie žmogaus dvasios, žemiškos meilės energiją, patvarią, nenykstančią („Žino širdis, kad meilės ryšiai netrūksta mirus...“). Būtent ši dvasios meilės energija yra retranscenduojanti, susigrąžinanti mylėtus ir mylimus, būtent šios energijos veikiami per sapną sugrįžta mirę mylintys ir mylimi, ypač motinos, ir po mirties tebeglobojančios savo vaikus. Šitas dvasinės energijos patvarumas, besireiškiantis meile ir mirusiems, jų meilę ir globą tebejaučiant, ir yra žmogaus amžinybės jausmas, atsakymas į klausimą: „Iš kur manyje, pelene ir dulkeje tarp pelenų ir dulkių, tas amžinybės jausmas?“

Gryna žmogaus gyvenimo tiesa labiausiai regima paprastų žmonių gyvenime, tad ir *Sename dvare* labai gražūs bobutės, senelio Lukošiaus, knygnešio Levanardos paveikslai yra šios tiesos vaizdiniai. „Viena žinau: savo santykiyje su Dievu tie prasti žmonės yra atradę tiesą. Jų santykis su Dievu – tai santykis mylinčio vaiko su geriausiu tėvu“. Senelis Lukošius – lietuviškas Šventraščio Jobas, visko netekęs („turėjo tris dukteris ir du sūnus, visi išmirė lig nepasenę; turėjo gražų gyvenimą, buvo išteklingas ūkininkas – kažki kas atėmė iš jo tą gyvenimą neteisingu būdu“). Eidamas devintą dešimtį, senelis gyvena kaip didžiausias skurdžius ir meldžias „už dūšes“. „Tačiau nesu girdėjęs iš jo lūpų nė vieno skundo žodžio. Nei ant žmonių, kurie jį nuskriaudė, nei ant Dievo, kurs tai leido ir visus artimuosius iš jo atėmė“.

Šatrijos Raganai svarbūs žmonės, turintys gyvenimo išmintį, surastą skirtingais būdais, bet savą, iškentėtą. Ta išmintis vaikšto ir su sermėga, gyvena tarp paprastų žmonių. Bobutė, dvaro

² Įdomu, kad ir B. Radzevičiaus romano *Priešaušrio vieškeliai* antroje dalyje – ji ypač artima romano esė formai – ne kartą pasigirsta eilėraštis proza, o rašytojo užrašų knygutėse liko ir eilėraščių.

gaspadoriaus motina, senosios lietuvių kultūros moteris, mokanti daug pasakų, jos buveinėje „tiesiog kvepia pasaka“, čia ramiai gyvena ir seni lietuviški daiktai („Rodos, kad visi daiktai bobutės kambaryje kažką mąsto, kažką žino, kas kitiems uždengta; kad kiekvienas jų gyvena savotišku gyvenimu, pilnu slėpinių“). Ji gali pasitenkinti tuo, ką turi („esu pavalgiusi ir apsidariusi ir turiu šiltą trobelę“). Toliau – knygnešys Levanarda. Jo tiesos ieškojimo kelias yra savaip tolstojiškas. Už pasipriešinimą neteisybei (nei ponas negali eiti prieš Dievo įsakymą) atiduotas į rekrūtus, sunkiai sirgdamas, daug skaitydamas, Levanarda prieina prie minties, kad kiekvienas žmogus turys gyventi pagal savą teisingo gyvenimo supratimą. Levanardos supratimu, reikia ne tik pačiam dorai gyventi, bet dar ir kitus mokyti ir raginti prie doros. Užtat, grįžęs į Lietuvą, jis drožia šventuosius, šaukštus, varpsčius, važinėja su savo darbais po atlaidus, kartu platina ir lietuviškas knygas, gabenamas iš Prūsų. Levanarda – tikras „Dievo žmogus“, atsisakęs savo šeimos, pasirinkęs tarnavimą kitiems, savotiškas išminčius, filosofas („Kad jis būtų mokytas, tikriausiai būtų buvęs žymus filosofas“).

Pirminiai impulsai, iš kurių formavosi *Sename dvare*, yra susieti su rašytojos dvasinėmis būsenomis, neturi išankstinių įsipareigojimų kokiai nors idėjai, pavyzdžiui, kaip didaktinėje apysakoje *Vincas Stonis*. Laisvinama vidinė patirtis ieško laisvesnių raiškos formų, tarpinių tarp žanrinės literatūros kūrybos ir eseistinės saviraškos.

DIKTANTAS: „MĖLYNOJI MERGELĖ“

„Mėlynoji mergelė“ – vienas iš pačių paskutinių Šatrijos Raganos kūrinių. Besibaigiant 1924 metų gruodžiui rašė P. Dovydaičiui: „Kažin, ką Tamsta pasakys apie mano „Mėlynąją mergelę“. Gal ne visai tinka „Naujajai Vaidilutei“, kad per daug romantiška. Bet juk čia meilė, tikra, ideali“ (*Naujajai Vaidilutei* tiko, išspausdinta 1925 m. pirmajame numeryje).

G. Petkevičaitė-Bitė romane *Ad astra* Elzės paveikslu kūrė savo dvasios idealią projekciją – kaip kompensaciją. Ko nedavė gyvenimas, leido pasiimti kūryba. Paskutinis Šatrijos Raganos žingsnis į savo patirtį – ne į biografiją – „Mėlynoji mergelė“. Marijai – Miriam – Mėlynajai mergelei suteikė didžiausią dvasinę energiją, pasiekiančią aukščiausią grožio pajautos viršūnę („Tamsta žinai, aš mėgstu būti viena, ypač stipriausio grožėjimosi valandomis“), išgyvenančią pagavos netikėtumą. Ji jaučia žmogiškos ribos skaudumą („Pradėjus augti iš didelės laimės, siela neranda reikiamo ruimo ir ima skaudėti“). Stipriausias grožio patyrimas yra skaudus. Grožio jausmo stiprumas žmogų atskiria nuo žemės. Nežemiškajai Marijai leidžiama sutikti meilę, bet neleidžiama patirti jos žemiškųjų formų. Meilę, nežemiškąjį jausmą, išsaugo tik mirtis: „Dievų mylimieji miršta jauni“.

„Mėlynoji mergelė“ yra idealiosios meilės apoteozė. Ji atskleidžiama vyro akimis. Studento Jurgio, kurį iš nuopuolio pavojaus išgelbsti mėlyna skiautelė, staiga priminusi mirusią sužadėtinę ir sužadėjusi prisiminimus.

„Mėlynąją mergele“ Šatrijos Ragana užbaigė savo dvasinio pasaulėvaizdžio kūrybą. Moteris liko jo centre. Per Viktutę (*Viktutė*), Mariją (*Sename dvare*) ji ėjo į Mariją – Miriam, taip pat gyvenimiškųjų pareigų vykdytoją (miršta apsikrėtusi nuo lignonio), savo dvasios galią įrodančią meile ir mirtimi. Ir mirusi ji yra mylinti ir mylima. Absoliuti dvasinė transcendencija, literatūriniais principais atsiremianti į simbolizmo estetiką.

„Mėlynoji mergelė“ gali būti interpretuota ir kaip simbolistinis kūrinys.

Pirmiausia – simbolistinis pačia transcendencijos idėja, perkeliama į žmonių dvasią: išlieka ryšys tarp mirusio ir gyvo, jei juos jungia ypatingi dvasinio artimumo, meilės ryšiai. Aiški teksto nuoroda į pirminį filosofinį simbolizmo šaltinį – į Platoną: „Po Fersterio lekcijos apie Platoną eina juodu tiesiai į paežerį. Jau vakaras, ir žalsvas ežeras prieš užmigdamas jau dangstos baltomis dujelėmis lyg švelnių švelniausiu muslinu. Iš pradžio juodu kalbas apie Platoną, paskui, vakaro melancholijos paimti, nutilsta“. Aiškus Platono filosofijos atgarsis: „Rodos man, kad einame į begalę... į idėjų pasaulį...“ Gyvenimas nėra tik pojūčiais patiriama realybė, už jos yra tai, kas išgyvenama vaizdiniuose ir idėjose: „... Sėdime tamsiame kambaryje atdaromis durimis, o už tų durų dega ugnis. Vaikščioja pro jas

žmonės, bet mes tematome jų šešėlius. Taip teregime viską šiame pasaulyje“. Galima atpažinti šią situaciją ir kaip nurodančią į Platono olos alegoriją.

Žmogaus gyvenimas – tik nepastovi būties forma, tik perėjimas į amžinybę. Priešmirtiniame Miriam laiške sakoma: „... čia juk tik nepastovios formos. Atmink – nemirė mergelė, bet miega“. Mirtyje jaučiamas grožis, praregėjimas amžinybės šviesoje: „Kiek kartų labai grožėjas kuo nors, tiek kartų jaučiaus turinti ant akių lyg kokį raištį, kurs man kliudo paregėti visą grožį. Ima troškimas, kad jis greičiau nukristų... Bet tai teįvyks mirus... Ir valandomis žavi mane mirtis...“ Tai ir *Sename dvare* Marijos pajauta. Sukurtas pasaulis skamba pasikartojančiais ir atpažįstamais tonais.

„Mėlynosios mergelės“ veikėjai vedami į amžinybę, kuri realiausiai pasirodo meno kūrinuose. Štai Bazelio muziejuje jie stovi tarp Boecklino paveikslų. Arnoldas Boecklinas (1927–1901) – šveicarų tapytojas, simbolistas, mistikas, tapęs pasakiško fantastinio pobūdžio vaizdus.

Gamta „Mėlynojoje mergelėje“ taip pat yra simbolizuojama, jaunuolio sąmonėje kuriama baltųjų kalnų vizija: „Auksinė šviesos banga užtėškė kambarį, o tolumoje stebuklinga vizija sužibo baltoji kalnų šalis“. Formuojami ir konkretūs simboliai – pirmiausia mėlyna skiautelė (ir realybė – medžiagos lopinėlis, priminęs Miriam rūbą, ir nuoroda į tai, kas įprastos realybės neturi – tėra užuomina į ryšį, kuris yra tarp daiktų, žmonių ir jų dvasios). Ryškiai simbolizuojama mėlyna spalva, svarbiausia simbolistų spalva. Mėlynas Miriam rūbas, mėlynos jos akys, mėlynas dangus, mėlynė aplink, mėlynas Keturių kantonų ežeras. „Štai apsupo juodu lazurinė, mistiška šalis. Visur mėlyna, mėlyna... Tas mėlynumas yra kartu kažkokia saldi, angeliška melodija“.

Iš žodžio spalvos pereiti į melodiją – vienas iš svarbių simbolistų siekimų. „Žodžiai nepajėgia išreikšti to, ką mylimieji jaučia“. (Būdinga simbolistams neišreiškiamumo, neišsakymo situacija, kuri ir verčia ieškoti simbolių). „Tad sėdi tylūs, įsižiūrėję, įsiklausę. Jis jaučia, kad nukrito nuo judviejų lyg apvalkalas visi gyvenimo reikalai, visi žemės ryšiai, ir juodu tėra vien ta mėlynė ir ta melodija, vien dalis šventos misterijos, laikomos tame gražiausiame pasaulio kampelyje. Viskas susiliejo į tartum vieną didelę upę, ištekančią iš bendros versmės“. Pasaulio simfonijos, sutartinės siekimas simbolizmui itin būdingas.

Rašytojai rašo taip, kaip jiems diktuoja įkvėpimas. Šatrijos Raganai tai buvo itin artima. Ji nesiekė kūrybinio sąmoningumo, peržengiančio vidinį diktavimą.

Mokytoja didžiausia gyvenimiška patirtimi, Šatrijos Ragana žinojo, kas yra diktantas: rašyti, ką diktuoja, žodžius ir sakinius, kuriuos girdi ištariamus. Diktanto prievarta, ir diktanto laisvė – tik užrašyti.

„Mėlynąją mergelę“ Šatrijos Raganai diktavo pasaulėžiūra ir simbolizmo estetika, leidžianti gyvenimą ir svarbiausius jo įvykius matyti būtent taip, peržengiant gyvenimo taisykles dėl dėsnių, kurie vadinami amžiniais. Būtinąją kūrinio vidinio vyksmo įtampą sudaro paskutinė pastanga įteisinti idealųjį gyvenimo matmenį.

„Mėlynoji mergelė“ gali būti skaitoma keleriopai: kaip sentimentali egzaltacija (bet ir šiuo požiūriu vientisa, stilinga), kaip simbolistinio kodo kūrinys, turįs svarbiausias filosofines ir estetines nuorodas. Ir – kaip pačios Šatrijos Raganos sau pačiai diktutas ir rašytas diktantas – taip, yra ir šitas gyvenimo matmuo. Yra tiems, kuriems gali būti.

Šatrijos Raganos pasaulyje jis buvo.

Liekanos. Likmenos. Laikmenos

Nežinomoji

Šatrijos Ragana tebėra Nežinomoji, vis dalijama iš žinomųjų. Tad daug kas lieka, tiksliau – liekasi. Liekanos. Žmogus iš esmės yra nedalus – individualus. Metafizinė liekana – visų fizinių dalijimų rezultatas. Ir paprastos liekanos – likučiai, kurie visgi atrodo svarbūs. Tarp liekanų yra ir likmenų – ne iš viešo, kokiomis nors formomis išlikusio, o iš gilaus ir slapto asmenybės gyvenimo. Likmena, kuri

gal ir yra pati svarbiausia, jei užčiuopta, išgirsta, įžvelgta. Likmena – šaknis arba žiedas. Giliai arba aukštai. Žmogus su liekana-likmena yra žmogus su savo esmės paslėptimi – kūrybos versme. Apie ją beveik nieko negalima pasakyti, tik tai, kad ji yra. Kad pasirodo veikdama, provokuodama, pritraukdama.

Pagal sesers Sofijos žodžius – prieš mirtį Marija reikalavusi sudeginti laiškus, užrašus, dienoraščius. Ir daug kas buvę sudeginta. Bet ne viskas. Laikmenos – tai, kas išlaikoma laiko. Kaip laiškai Povilui Višinskiui.

Pirmasis Šatrijos Raganos muziejus buvo įkurtas jos pačios pirktame name. Bet namas degė – galbūt buvo padegtas.

Kas galėjo ir turėjo išlikti, išliko. Seni daiktai – laikmenos. Išliko ir namas, bet ne Marijai – Šatrijos Raganai.

Kas išlieka, išlieka ir sunykdamas.

Pirmosios vietos

Šatrijos Ragana yra gimusi 1877 m. kovo 8 d. Medingėnų dvare (iš laiško J. Tumui-Vaižgantui: „Tai, žinoma, mažmožis, bet esu gimus Medingėnuose“), kuris buvo Žlibinų apylinkėje, Plungės rajone. Savitoje vietoje – senų kapų, medinių kryžių, koplytėlių, statulėlių krašte. Iš to pat krašto – iš Purvaičių – dešimčia metų jaunesnis Ignas Končius, fizikos profesorius, etnografas, mažosios medžio skulptūros kūrėjas. Medingėnai – Marijos motinos Stanislavos Siukštaitės tėviškė. Motina yra palikusi Marijos gyvenime ryškiausią pėdsaką. Polinkis į meną, muzikos didžiausias pamėgimasėjo iš motinos. Motinos sesuo buvo profesionali pianistė.

Paskui – nuo dešimties metų – Labūnava – toks tamsus žemaičių nuošalumas, toks ypatingas tvirtumas, į žemę, į savo kraštą įsikabinusių drąsių žmonių erdvė. 1905–1907 m., Marijai dar tebebūnant Labūnavoje, drąsesni labūnaviškiei kėlė galvas, gaivino savyje ir kituose laisvos Lietuvos viltį. Tais, revoliucijos metais, Pavandenės bažnyčioje (Pavandenėje Marijai bus lemta praleisti ketverius kūrybingus metus) broliai Stulginskiai, stiprūs vyrai, giedoriai, dainininkai, muzikantai, iš Užgirių – Labūnavos atsistojo klaupkose, išsitraukė savo pačių surašytą raštą ir užgiedojo:

Pareis broliai mūsų nuo Austrų ir Prūsų,
Išvaduos Tėvynę, brangią Lietuvą.

(Iš A. Loružio prisiminimų)

Žebenkavas

Žebenkavas – dvaras, galutinai sunykęs apie 1958-uosius, kai jį pabaigė griauti Nevardėnų kolūkis. Tėvas parsivežė ir įstatė senovines filingines duris, be gailesčio aptašydamas kirviu – per plačios.

Atsimenu medinį dviejų aukštų rūmą. Didelį sodną, besileidžiantį pakalnėn, klombų žymes. Žebenkave buvo sudėtinga tvenkinių sistema. Vieni vandenys buvo aukščiau, kiti žemiau, visi sujungti reguliuojamais kanalais. Ažuolynai. Jokūbas Pečkauskas, Marijos dėdė, buvo atėjęs į savo žmonos dvarą. Aplinkiniai dar atsiminė, kad jos tėvas (Šulcas) buvęs profesorius Rusijoje. Paskutinė Žebenkavo savininkė Marijos Pečkauskaitės pusseserė Adolfina (Marijos ji vadinama Adzia) Pečkauskaitė. Stipri, savarankiška moteris, pabrėžtinai dėvėjusi ir vyriškus drabužius, dažnai raita, medžiotoja. Buvo homeopatijos šalininkė, gydė žmones homeopatiniais vaistais, žmonių vadinamais „amapata“.

1941 m. birželio 14 d. išvežta. Buvo jau nejauna. Mirė pakeliui, nepasiekė tremties vietos.

Šatrijos Ragana buvodavo Žebenkave. Susirašinėjo su Boleslovu Pečkausku, taipgi žebenkaviškiu

pusbroliu, gyvenusiu Šiauliuose, teisininku, kraštotyrininku. Iš Pavandenės pranešė: jau du kartus buvau Žebenkave. Nuo Pavandenės iki Žebenkavo apie 7 km. Nuo Girgždutės iki Žebenkavo apie 2 km į šiaurės vakarus.

Namai

Užventis – Užvenčio šalėlė, svarbiausi Marijos namai. Namų vaizdinys iš ten, iš seno dvaro, iš ūksmingų liepų alėjų, Ventos, malūno. Ten Želvių girelė, paslaptingas Martyno kryžius, medinė bažnyčia, seni kapinynai. Ten jausmų pakilimas, pirmas kūrybos džiaugsmas: „Ein man žodis po žodžio kaip iš natų“. Dažnai ir rašydavo alėjoje prie stalo, kur šiltomis dienomis gerdavo arbatą.

„Oi, broleli, liūdną naujyną turiu tau pasakyti. *Užventė parduota!* <...> Labai gal būti, kad ir mes jau nebegyvensma daugiau... vo gailu, o Jėzau, kaip gailu Užvenčios šalėlės!“ – iš laiško P. Višinskiui 1895 m. spalio 3–7 d.

Po Užvenčio šalėlės Marija – Šatrijos Ragana daugiau niekur nebebuvo namuose. Tik dirbo (Vilniuje, Marijampolėje), tik glaudėsi – Židikuose. Apie 1924 metus turėjo viltį įsigyti savo namus – tarėsi tuo reikalu su artima bičiule J. Tumėniene, pusbroliu B. Pečkausku. Apsistojo prie Židikų – 1925 m. pavasarį nuošalioje, į Židikų lygumas išbėgančioje gatvelėje namas buvo nupirktas. Rūpinosi remontu, sodino vaismedžius, pasiskųsdama („Mano medeliai ne visi teprigijo“) ar pasidžiaugdama („Pasodinau savo sode slyvų, dar sodinsiu egleles...“).

Bet: „Tarp to, kas mano sieloje, ir to, ką darau, kaip elgiuos, yra, rodos, didžiausia bedugnė“; „Aš esu tikras tipas „bezdomniego człowieka“, visą amžių sau kuo mažiausiai darbavau ir rūpinaus, ir toks darbas manęs nė kiek nepatenkina nei duoda kokio nors malonumo. Visą tą laiką, praleistą dabar besirūpinant tuo namu ir besidarbuojant prie jo, aš laikau veltui praleistą“ (iš laiškų J. Tumėnienei).

Mamatė

Poetiškas mamatės paveikslas *Sename dvare*, įtvirtinęs žemaitišką retą motinos vardo formą. Senoje nuotraukoje – mamatė, įsižiūrėjusi į krintantį vandenį. Atrodo, kad tai pati Marija.

Laiškuose J. Tumėnienei, artimiausiai bičiulei, kelis kartus pasakyta – mano Mamatė. Mamatei mirus, Marija kasdien lankydavo jos kapą – vis su gėle rankose. Palaidotos viename kape – motina dukters likime išnykusi ir išlikusi. „Mano Motyna buvo beveik šventa – kantrybės, savęs atsižadėjimo idealas, visados pilnai sutinkanti su Dievo valia, labai maldinga“.

Išnykus „senam dvarui“, iširus šeimos lizdui, Marija labai rūpinosi motina, norėjo kartu su ja gyventi, nes „viena ji visados bus liūdna ir pavargusi“. Bet būti kartu teteko labai neilgai – motina mirė netrukus, kai Marija persikėlė į Židikus...

Mylėdamas savo artimuosius žmones, gyvus ir mirusius, žmogus suleidžia šaknis į būtį kaip medis į žemę.

Iš mamatės Šatrijos Ragana yra daug ką perėmusi kaip patyrusi: meilę, atlaidumą, nuolankumą, gero linkėjimą, rūpestingumą. Kai rašė „Rimties valandėlė“ ar „Motiną-auklėtoją“, „Pedagogiją motinoms“, turėjo prieš akis ir savo mamatę.

„Per Želvių girelę“

Želviai, Želvių giraitė, dar vadinama Pašile – sena žemaičių alkvietė, apaugusi medžiais. Mėgstama pasivaikščiojimų vieta. Ir kartu lyg kokia riba. Ligi jos ne kartą eita ir su Povilu Višinskiu.

Bitės Vilimaitės novelės „Per Želvių girelą“ pradžia: „Ypatingo jaukumo yra girioje nešaltą rudens

dieną. Samanos sugeria Povilo ir Marijos žingsnius. Tarp aukštų paparčių tu atrodai kaip šiltnamio gėlė, ir visa kita augmenija – bruknės, mėlynės, šilagėlių pūkuoti lapai, čiobreliai – yra tik fonas tavo egzotikai išryškinti. Brangioji, kaip aš myliu tave su šituo husarišku švarkeliu ir keista balta sruogele tavo juoduose plaukuose. Mes praėjome koplytėlę, tu pasižadėjai lydėti mane iki paskutinio kryžiaus, mes perėjome tilteliu per upę, ir mažas spalvingas gaigalas nusiyrė raudonom letenėlėm, o laukiniai paukščiai lesė šermukšnio uogas kaip nerūpestingi šeimininkai, drabstantys į šalis savo gerą. Tavo suknia su mėlynu volanu nubraukė rasą nuo eglio, brangioji, nėra gražesnės už tave. Laukinė kriaušė šiomet žydėjo antrą kartą, ji atrodo kažko netekusi... Bet mes einame toliau, tu žadėjai lydėti mane iki paskutinio kryžiaus“ <...>.

„Bet ant manęs užvis didesnį padarei tu įspūdį ir pavertai į kitą pusę daug, daug... Kits nieks negalės jau tiek „mieć znaczenia“ (turėti reikšmės) mano gyvenime kaip tu“, – iš Marijos 1896 metų laiško Povilui. Marija yra prisipažinusi – su tavim geriausia, „esi man pats mieliausias ir geriausias“. Ir užkirtusi: „Vo dabar kaip sau nori, ryžkis! Savo padariau!“ (1896 m. rugpjūtis).

Ji kažko laukė iš Povilo, lyg ir žengdama jo linkui, lyg ir vėl atsitraukdama. Galbūt – nesulaukė. Galbūt – tiesiog baigėsi viena moters-vyro ryšių fazė ir neprasidėjo kita. Neperžengė ribos, ligi kurios vienas kitą lydėjo. Jau viskas buvo nutolę, bet likusi prietelystė su širdgėlos priegaide, kai 1902 m. gegužės 11d. laiške Marija įrašė: „Ir man skaudu, jog, kaip sakai, atsitoliname... Ne mano kaičia, iš tikro! Ir iš savo pusės – aš nesikreipiu atgal niekad – nebent Tamstos pastumta...“ 1905 m. liepos 3 d. laiške jau perdavė labų dienų Povilo žmonai Juzefai... Ilgai laiškuose dar pasigirsdavo netikėtų sąskambių: „Nežinau, koku tai būdu dedasi, jog mudu su Tamsta visados viename laike susimislijame rašyti viens kitam“.

1935 m. šiaudiniame Ušnėnų namo stoge, praėjus trims dešimtmečiams nuo Povilo ir penkeriems metams nuo Marijos mirties, rasti visi Marijos Povilui rašyti laišakai. Povilo laišakai Marijai išliko ne visi. Laikmenos, nevienodai globotos laiko.

Vienas eilėraštis

Yra išlikę nemaža Šatrijos Raganos eilėraščių lietuvių ir lenkų kalba. Įdėmesnis žvilgsnis į juos ir rašytojos lietuviško rašto pradžių reikalautų atkelti bent jau į 1982 metus, (įprasta manyti, kad anksčiausi lietuviški įterpiniai pasirodo tik 1893–1894 dienoraštyje, rašytame lenkų kalba). Maironio Literatūros muziejuje saugomuose Šatrijos Raganos užrašuose yra eilėraštis, parašytas 1892 metais, – „Vėjai šalti pučia...“ Pradedama gamtos vaizdu:

*Vėjai šalti pučia, žali giria siaudžia,
Užia visi medei, rodos verkia gaudžei.
Laužia jų šakeles vėjai blaškidamos.
Krinta jų lapelei – arti laikas žėmos.*

Toliau pereinama prie sunkaus Lietuvos istorinio likimo. Pabaigoje iškeliami viltis:

*Senovės Križiokai ven tavi vargino,
Potam Lenkų ponai tavi paniekino.
Dabar Gudai valdo užvis nedoresni,
Tikėjimą savo nori mums užmesti,
Nori išnaikinti Lietuvos ir vardą,
Tikėjimą mūsų ir senovės kalbą,
Nori mus apversti kaip ožius į vilkus,
Bet kas ožiu gimė, tas jau ožiu ir bus.
Žinokite, Gudai, vis ant žemės mainos,*

*Ateis ir dėl mūsų pavasario dėnos,
Praeis šalta žėma, pamatysim saulę,
Ir jūs taip praeisit, kaip viskas pasaulėj.*

32 eilučių eilėraštis, artimas A. Baranauskui, jo patriotiniam patosui, silabinei intonacijai. Ar šios eilės yra A. Baranausko ir paveiktos, ar kilusios iš bendros lietuvių protesto kultūros praformos?

Iš Marijos užrašų knygelės

Toje pačioje užrašų knygelėje, Marijai 1892 metais dvanotoje tėvo, yra ir K. Bukanto įrašytų eiliavimų – gamtos ir meilės alegorijų, tautosakos stilizacijų. Štai koku būdu išsakomas mylinčiojo noras būti tuo, kas galėtų likti arčiausiai mylimosios:

*Tajgi ar nėra man pri lajmės kelio?
Yra! Asz buczio ant dangaus žvaigždele,
Kur tik taj būtum galėczio matyti
kas su tavim dedas numanyti
Kada Tu linksma – ir asz linksmaj swėscziau,
Kad nelajminga – asz vinkart aptemczio
Ir taip pri Tavės szirdžia visad buczio
Noris tolybėj ant dangaus žibėczio*

1895?

Pavandenėje

1901 m. Marija, jau Šatrijos Ragana, sugrįžo į savo vaikystės parapiją – į Pavandenę. Atsikėlė mokyti dvarininko Sakelio vaikų – keturių dukterų ir jauniausio sūnaus. A. Butrimas, istorikas, tyrinėjęs rašytojos gyvenimą Pavandenėje („Šatrijos Ragana Pavandenės dvare“), rašo: „Raudonų plytų rūmai stovėjo ant Gludo ežero kranto, tarsi pakylėti ant kalvelės prie ūksmingo parko. Didžiojo kambario visą sieną užėmė garsi ir viena didžiausių pagal formatą Pranciškaus Smuglevičiaus drobių „Agripina perkelia savo vyro Germonariko palaikus į tėvynę“. Čia stovėjo ir fortepijonas, kuriuo vaikai mokydavosi groti. Tame pačiame aukšte gyveno ir Mokytoja“. Trečiame aukšte – tad regėjo toli, įsižiūrėdama į puikias Pavandenės apylinkes, į jos kalnus, miškus, vandenis. Bet ne tik į juos. Su meile, atida ji žvelgė ir į šios žemės mažuosius – mažai žinomame apsakyme „Lemta“ pavaizduota dvaro ordinarininkų meilė ir nelaimės. Jų trobelė ant Gludo ežero kranto. Jie įsižiūrėję į gamtą, į vandenį ir kalnus, jie vadina vienas kitą gamtos vardais, iš padavimų bando sužinoti savo krašto praeitį. Trumpa ištraukėlė – pokalbio ir pasakojimo: „Ar žinai, Lendrele, ką seni žmonės pasakoja apie tuos kalnus?“ „Nežinau. <...> Pasakyk, Dobilėli!“ „Seniai, seniai buvo du milžinu. Vienas gyveno ant Moteraitės kalno, o antras ant Sprūdžio, žinai, tas kalnas, štai ten, už ežero. O ant to šit kalno, Sklepkalniu vadinamo, buvo jų virtuvės. Buvo ten pastatytas didžiausias katilas, kuo juodu sau putrą virdavo. Išsivirę valgė, sėdėdami kiekvienas ant savo kalno; dideliais samčiais sėmė sau putrą iš katilo ir valgė.“

Rašytojos žvilgsnis – ne tik į save, bet ir į kitą. Ne tik į dabartį, bet ir į praeitį. Suimti vienin.

Ženklas

Devyniasdešimtųjų metų slenkstį perkopusi Veronika Lingienė Bilaišių kaime prie Šventosios savo

maldaknygėje saugo lapelį, kuriame parašyta, kad 1989.XII.19 ji paaukojo pinigų (trečdalį mėnesio pensijos) Domininko Bukanto paminklui Zarasuose... Abi su seseria. Maldaknygėje todėl, kad Bukantas buvęs šventas žmogus. Jis išgelbėjęs gimdančią motiną ir brolių. Visi tai žinoję. Tai galėjo būti pirmaisiais šio amžiaus metais. D. Bukantas tada buvo gydytojas Dusetose, ką tik pasirodęs. Buvo visai blogai, gimdanti jauna moteris kentėjusi kelias dienas, moterys praradusios viltį ir liepusios vežti kunigą. O kunigas pasakęs – ne manęs čia reikia, o daktaro. Parlakintas jaunas, gražus daktaras ūkininko troboje padarė stebuklą – išgelbėjo ir motiną, ir pirmgimį sūnų. „Tegu bus Domininkas“, – pasakęs. Tokiu vardu brolis ir buvęs pakrikštytas. Šeimos manyta, kad tai buvęs paties daktaro „krikštas“ savo vardu.

Židikių muziejaus vedėjos F. Juodikienės nuomone, daktaras *Viktutėje* – Domininkas Bukantas (kad ir nedidelis, bet tikras argumentas iš 1903.X.31 laiško Povilui: „... girdėjau savo locnomis ausimis nuo *gyvojo, tikrojo daktaro*“). Būtent apie Domininką 1895 m. laiške P. Višinskiui Marija rašo, kad nebuvo sutikusi žmogaus „su tokiomis nuostabiai geromis akimis“.

Marija buvo su Domininku Bukantu artimai pažįstama. Apie jį kaip ir apie Kazimierą sako – „susiprieteliavom“. „Jis kasmet atvažiuodavo pas brolių į Užventį – būdamas tuomet gamtininku. Kaip medikas, buvodavo pas mus jau Šiauliuose ir Veniuose, dėdės Jokūbo dvare, kur iš Šiaulių važinėdavom vasaroti“ (iš 1926.II.6 laiško J. Tumui-Vaižgantui). 1918 m. rugpjūtį jis dar lankėsi Židikuose, o mirė Zarasuose 1919 m. pradžioje.

Abu broliai buvo stiprios, savitos prigimties. Jaunystėje, matyt, turėjo daug bendro. Bet tolesnės jų gyvenimo trajektorijos yra skirtingos. Domininkas degė gyvenimo tvarkymo, žmonių vargų ir kančių mažinimo aistra ir jaunas sudegė. Kazimieras nuo gyvenimo pusiaukelės buitiškėjo (zuikių medžiotojas Židikuose), seklėjo, sutapdamas su provincijos klebono tarnyba. Atsiminimuose apie Mariją tegalėjo pasakyti, kad ji mėgo muziką.

Daug kalbėta ir kalbama, kad Šatrijos Ragana savo veikėjus idealizavo – daktaras iš *Viktutės* pagal šią formulę yra idealizuotas paveikslas.

Bet daktaras Domininkas Bukantas, filantropas, visuomenės veikėjas, mokslininkas, gyvąja savo realybe, išsilaikiusia aštuoniems dešimtmečiams praėjus nuo mirties, prašoka bet kurias idealizavimo galimybes. Zarasų krašte jis yra mitas. Naujųjų laikų mitas, sukurtas gėrio, meilės, pasiaukojimo, jaunos mirties.

Gyvenimas leidžia ne tik šaržuoti, bet ir idealizuoti. Arba leisti dvasiai skleistis gyvenimo formomis, neužmirštant savo aukštojo pašaukimo.

Kazimieras Bukantas (g. 1872 m.) buvo tik vieneriais metais už brolių vyresnis. Marijos laiške minimas dar vienas brolis – Jonas. Brolių Bukantų tėviškė netoli Vieksnių, Akmenės rajone. Žemaitiška pavardės forma – Bukontas. Taip rašo ir Marija – Šatrijos Ragana.

Tarp svajonės ir „splyno“

Svajonė yra dvasios intensyvumo ir transcendencijos būdas. Žmogus atsiplėšia nuo įprasto, kasdienio savo būvio, tolsta arba kyla ne tik savęs neprarasdamas, o tarsi iš naujo save susirasdamas. Svajonė nebūtinai tolina nuo to, kas realu, tikroviška. Svajonė ir priartina. Kaip ir transcendencija, kuri nėra tik peržengimas tolstant, bet ir peržengimas artėjant.

Šatrijos Ragana gebėjo svajoti. Tolti taip, kaip artėti. Tolti nuo realybės į ją artėjant su kitomis intencijomis – paguodos, gailesčio, užuojautos.

„... ir žiūrint į amžinai baltas kalnų viršūnes, svajoti, svajoti... apie laimingą šalį, kur ir žmonės tokie balti kaip tie balti sniegai, kur žmonių sielos žydi lyg puikios gėlės, nusikračiusios visas pakalnių dulkes. Ak! Aš, žiūrėdama į kalnus, visados apie tokią šalį svajojau“ (iš 1908 m. gruodžio 18 d. laiško).

„Ak!“ – Šatrijos Raganai yra giliojo atodūσιο formulė, ribos ženklas, slenkstis. Žvilgsnio būseną. Būtina pakelti akis. Kalnai idealiai atitinka šį poreikį – baltieji Alpių kalnai – kaip ir Salomėjos Nėries eilėraštyje „Baltieji kalnai“.

... Juoda „Stimmung“, „splynas“. Taip Marija – Šatrijos Ragana – kartais bando nusakyti nusiminimo, neveiklos, nusekusios energijos būsenas. Sugebėjo ir tokiomis akimirkomis išbūti vienuoje, nedarbingą, gramzdinančią nuotaiką iš labai giliai jausdama kaip ruošimasi pakilimui, kūrybai.

„Skaitau, skambinu ir klausau, kaip eina laikas. Kartais, rodos, girdžiu, kaip valanda po valandos krinta į bedugnę lyg kokie lašai – ir mąstau, kad su kiekvienu nukritusiu lašu – vis arčiau galas“ (iš 1913 m. birželio 23 d. laiško). Artimą išgyvenimą kaip laiko patyrimą turėjo Jurgis Baltrušaitis – tai galima justis iš rusų kalba parašyto apsakymo „Lašai“. Nusiminimą, skausmą Marija – Šatrijos Ragana – sugebėjo reflektuoti, žvelgti į save lyg iš šalies: „Didžiausiuose nuliūdimuose mane stiprina mintis, jog ne aš viena kenčiu; kenčia tūkstančiai, milijonai – tai kaipgi aš galiu reikalauti nekęsti? Kuo aš už kitus geresnė? Tai egoizmas – reikalauti laimės ir bėgti nuo skausmo, ir vaitoti, ir verkti“ (iš 1909 m. balandžio ar gegužės mėn. laiško).

Laiškas-likmena

Į *Laiškų* tomą sudėti ne visi Marijos – Šatrijos Raganos – laišakai. Visų nebėra. Bet ir išlikę – ne visi. Štai vienas 1925 metų laiškas Marijampolės gimnazijos moksleivei O. Sakalaitei. Jo svarbiausia dalis, iš kurios matyti susirašinėjimo intencijos:

„Klausiate patarimų, kaip ruoštis į gyvenimą, tapti moters uždavinio vykintoja. Mano nuomonė yra tokia: kiekvienas, kas nori tikrai gerai atlikti savo gyvenimo uždavinį, pirmų pirmiausia turi aiškiai suprasti ir giliai įsidėti į širdį, kad šioje žemėje tėra viena tikra realybė, viena absoliuti vertybė – žmogaus siela.“

Primenamas svarbiausias moralinio žmogaus tobulėjimo argumentas: „Kiekvienas, kas kyla, kelia pasaulį“. Nurodoma, kad būtina tai, kas pasirenkama, vykdyti, kūnyti, versti darbu: „Žodžiai, kalbos nieko nepadės. Perdaug jau pas mus gražių kalbų, visokių kongresų ir susirinkimų, ir kitokių paviršutinių demonstracijų. Nesmerkiu viso to – ir tai turi gyvenime savo vietą, bet tai antraeilis dalykas“.

Prieš fariziejus

Iš pat jaunystės Marija siekė asmenybės vientisumo. Bijojo apsimetimo, netikrumo, nors jo nė vienas žmogus visai išvengti negali. P. Višinskio lankymasis bažnyčioje sukėlė jai nerimą – ar nedarąs to tik kaip grafo vaikų mokytojas? Nieko nesą bjauresnio „už visokią farizeušystę“.

Pranui Augustaičiui prabilus apie kunigystės pančius, nesiūlo jokio palengvinančio kompromiso: „vienas išėjimas – mesti viską <...>“. Gyventi melagybėje, falše – nejmanoma.

Laisvė yra sąžinės sesuo. Savęs žinojimas, stiprus ir sutelktas, skatina ir kito asmens laisvą savęs žinojimą.

Marija – Šatrijos Ragana – du ją mylėjusius vyrus skatino išlikti savimi – neprisitaikyti. Netraukė į savo pusę.

Vytauto Kavolio mintis apie Šatrijos Raganą: „Gindama savo pačios religinį tikėjimą, ji nebando kitus į jį atversti ar net tame tikėjime sušlubavusius jame „sustiprinti“ (ypač reta šiuo laikotarpiu laikysena). Priešingai: kur įprastinio tikėjimo nebėra, ji reikalauja atsisakyti ir jo išorinių formų, visų pirma – nepretenduoti. (Šitokiu nesavanaudišku kategoriškumu ji primena savo bendraamžį vokiečių sociologą Maxą Weberį)“.

Žydai žemaičiai

Prie pat Užvenčio – linkui Varnių – ant kalnelio kelios išsikraipiusios, menkom viršūnėm pušelės. Keli dešimtmečiai – tokios pat. Senos šio žemaičių krašto žydų kapinės. Keli akmenys su iškaltais hebrajiškais įrašais. Neperskaitomais.

Užventyje, kaip ir kituose mažuose Žemaitijos miesteliuose, buvo daug žydų. Mokiniškame rašinėlyje Marija rašė apie Užventį: medinė bažnyčia, ligoninė, daktaras, daugybė žydų, mokykla ir vienas mokytojas... Smulkių amatininkų ir prekybininkų daugiausia. Suaugę su vieta, kur nuo amžių gyveno, nors uždari, atskiri, bet su žemaičiais draugiški, žemaičiuojantys.

Šatrijos Ragana menininkės akimis matė žydų gyvenimą, savitus žmones-tipus. 1895 m. lapkričio 24 d. rašė P. Višinskiui: „Atėjo man į galvą, jei turėčiau fotografijos aparatą, nufotografuočiau: Ambrockį, „głuchego žydą“ su kromu, Budraitį ir „biedę“ su krepšiu obulių (gal neatmini seną žydelką, kuri mums per visą žiemą obulius atneša parduoti?). Kurčias žydas su kromu, vargana žydė, atnešanti į dvarą parduoti obuolių. Šatrijos Raganai labiausiai krito į akis varganieji žydai, ne turtingieji.

XIX a. pabaigos–XX a. pradžios Žemaitijos koloritas turi ir aiškiai matomą žydų spalvą. Apysakoje *Sename dvare* Šatrijos Ragana sukūrė vieną pačių simpatiškesnių žydų lietuvių literatūroje paveikslą – kromininką Šmulką. „Sausas ir blankus jo veidas su žila barzda ir nudribusiais ant skruostų žilais garbanotais peisais yra be galo liūdnas, tartum amžinai nuvargęs. Tokie veidai turėjo būti tų žydų, kurie giedojo: „Pas Babilono upes sėdėjome ir verkėme...“ Biblijos tautos žmogus, išvaikščiojantis tris Žemaitijos apskritis, nešiojantis ne tik savo varganą kromą, bet ir laiškų, pasveikinimus. Vaikai išsikviečia Šmulką į Londoną, bet ten jis negali gyventi, jis trokšta grįžti atgal. Šmulka – žydas žemaitis, jis kalba žemaičiuodamas: „Vakelia, – aš saka, – jūs čia sau gera gyvenat, jums jokios bėdos nėra, jūs munis nereikalingi – leiskit muni atgal numij, aš vėl su kromeliu vaikščiosiu“. Seno, pavargusio žydo, turinčio vaikus Londone, namai yra Žemaitijoje: „Kap aš čia sugrįža <...>, aš tuojau atgija <...> Eidams su savo kromeliu, paveizėsu į dangų – mėlynas gražus; paveizėsu į pijvas – žalias ir margas; niekur dūmų, visur gražu ir linksma“.

... Ir senos Užvenčio žydų kapinės: amžini akmenys ir amžini laikinų žmonių vardai.

Iš P. Spurganos atsiminimų: kada Pečkauskaitė mirė, tai į budėjimą rinkosi seni ir jauni, lietuviai ir žydai, ir visi liūdėjo... Daktaras Zarcinas, dirbęs Židikuose, nužudytas vokiečių okupacijos metais, buvo ir jos paskutinis daktaras.

Broliai

„Mylėjau jį be galo, be krašto – vargiai bebuvo ir bėra pasaulyje antra sesuo, stipriau mylinti savo brolių“. Taip Marija rašė apie brolių Steponą, gimusį 1883 m., šešeriais metais už save jaunesnį, labai muzikalų, imlios ir lakios vaizduotės, bandžiusį rašyti. Mirė Steponas 1900 m., 17 metų jaunuolis, VII klasės gimnazistas. „Tas smūgis sulaužė mane ir jau niekad visiška neatsitaisiau“. 1910 m. prarado ir antrąjį brolių – Vincentą, studentą. Su juo santykis buvo truputį kitoks, labiau motiniškas. Vincentas buvo daug jaunesnis.

Šatrijos Raganos kūryboje liko gyva – ir konkreti, ir apibendrinta – brolio, brolio ir sesers meilės idėja. Ypatinga patirtis, didele dvasine energija susigrąžinanti mirusį brolių, būnanti kartu, jaučianti ir mirusio šviesą. „Nors tu ir užkastas kapuose, nors užmirštas kitų – taip, jiems tu numirei – bet man tu visados gyvas esi! Man tu neguli šaltame grabe po drėgna žeme, o esi ten, aukštai – gyvas, šviesus, užjausiąs. Iš tolimos šalies ateini padėti pavargusiai savo seseriai.“ („Sambraškyje“, 1901 m., Visų šventųjų vakaras).

Antaniukas

Buvo gabiausias iš Marijos – Šatrijos Raganos – mokinių Židikuose. Ir iš pačių vargiausių,

pjaunamų džiovos. Marija globojo jį nuo septynerių metų, gal nuo pat 1915 m. Dar 1919 m. Marija vadino Antaniuką Kazakauską savo auklėtiniu, apibūdindavo švelniais vardais („pupilis“, Antaniukas, „mano Antaniukas“, „mūsų Antaniukas“). Rengė gimnazijai, šelpėjo besimokantį. Antanas studijavo Kauno universitete, vėliau išvažiavo į Belgiją (Louvain) studijuoti pedagogikos. Be abejonės – pagal Marijos rodomą kryptį. Darbštus, gabus, išmokytas vokiškai, prancūziškai, rusiškai, lenkiškai. Antaniukas per atostogas buvdamas Židikų klebonijoje. „Jis niekad net neprašo – aš pati siunčiu turėdama“, – iš 1926 m. laiško J. Tumui-Vaižgantui. Bet džiova pasivijo ir Antaniuką. Studijų nebaigė, šiek tiek mokytojavo Marijampolėje. Mirė 1934 m. Židikuose – jau po Šatrijos Raganos mirties.

Apie 1910 m. mirusį brolių Vincentą, studentą, sakė: „Jis buvo man kartu brolis ir sūnus...“ Antaniukas buvo paskutinė Marijos viltis. Po mirusių jaunų brolių. Motinystės instinkto paskutinė sutelktis. Bet nieko atskiro – sau – jai nebuvo lemta turėti.

Seserys

Marija ir Sofija – seserys (tie patys vardai – kaip Lazdynų Pelėdos). Sofija dvejis metais jaunesnė, gimusi 1879 metais, mirusi 1970, peržengusi devyniasdešimt, atgyvenusi ir sesers metus... Kartu vaikystėje, kartu jaunystėje, kartu ir Židikuose nuo 1915 metų. Abi vienišos, bešeimės. Jaunos seseriškai artimos, dvi patikliai suglaustos galvos nuotraukoje. Židikų muziejuje 1906 metų spalio 2 dienos įrašas knygelėje „Nepasisekė Marytei“: „Mielai mano sesutei Zosei – atminčiai seniai drauge loštų komedijėlių Užventyje aukauju. Š. Ragana.“

Židikuose vis toliau viena nuo kitos. Sofija buvo klebonijos ir jos ūkio šeimininkė. Marija – tik klebonijos panelė, „bitininkienė“, kaip sakoma vienuose atsiminimuose. Sofija valdė, tvarkė, rikiavo. Marija tarnavo. Tarnavo ir patiems šio pasaulio varganiams. Vis labiau matėsi, kad seserys yra skirtingos, kaip skirtingos buvo Evangelijos Marija ir Morta. Marija pasiėmė geriausią dalį, bet ir sunkiausią. Sofija negalėjo ir nenorėjo suprasti – kam tiek rūpintis „ubagais“, įsileidinėti juos į namus. Nesutiko, pasikeisdavo piktais žodžiais, nors laiškuose J. Tumėnienei apie Zosę užsimenama ramiai ir santūriai – „mano sesuo“.

Marija vis ėjo vienišyn. Sofiją ir su klebonu Bukantu siejo daugiau klebonijos ir ūkio rūpesčių. Ar Marijai jau gęstant seserys pasidalijo mintimis, ar suglaudė tamsias, jau žilstančias galvas?

Sofija prisakė palaidoti ją ant tako prie Marijos kapo, kad nebūtų žymės.

Kodėl? Ar norėjo nusižeminti, patirti atgailą? Ar sesers garbę ir savimi pakelti?

Iki 1940 metų išlaikė Marijos priglobtuosius špitolėje.

Jau senatvėje kiekvieno ko nors klausiančio apie Mariją prašydavo – sakykite, kad ji buvo tikinti.

Mokytojas

Šveicarijoje, Ciuriche, Šatrijos Ragana sutiko Mokytoją – tai buvo Friedrichas Wilhelmas Foersteris, pedagogas, teologijos, etikos profesorius. Hitlerio laikais persekiotas dėl antimilitaristinių pažiūrų. (Šatrijos Ragana laiške J. Tumui-Vaižgantui 1926 kovo 3 d. „Iš Müncheno išgraužė vokiečių nacionalistai“). Ypač daug dėmesio skyrė jaunuomenės ugdymui ir auklėjimui, kai kurie jo filosofinės pedagogikos veikalai turėjo keliolika laidų. Šatrijos Ragana tapo svarbiausių jo minčių (ryšio tarp mokytojo ir mokinio būtinumas, atsižvelgimas į auklėtinio individualybę, intereso tobulėti žadinimas) populiarintoja ir vertėja. Išvertė Fr. Foersterio veikalus *Jaunuomenės auklėjimas*, *Seksualinė etika ir seksualinė pedagogika*, *Auklėjimas ir auklėjimasis*, *Mokykla ir charakteris*, *Kristus ir žmonių gyvenimas* ir kt. Retkarčiais susirašinėjo, Mokytojo laiškais labai džiaugėsi, iš jo gaudavo knygų ir straipsnių. Kvietė į Lietuvą ir buvo gavusi pažadą, kad atvažiuos. Kauno universitetas pageidavo paskaitų apie Foersterį.

Turėjo Mokytojo fotografiją, kurią gavo paskutiniais gyvenimo metais: „Gavau iš Foersterio gražią

didelę fotografiją. Džiaugiuos be galo“.

Mokytojystė

„Žiburio“ progimnazijos mokytojų nuotraukose – senoviškai gražiose – jos stovi arba sėdi greta: Janina Kairiūkštytė ir Marija Pečkauskaitė. Mokytojos. Janina Kairiūkštytė (1884–1972) – įdomiausios biografijos moteris, gimusi inteligentų šeimoje, mokiusis Šveicarijoje, prancūzų kalbos mokytoja. Vėliau teisininko, kurį laiką Lietuvos ministro pirmininko, Antano Tumėno žmona. Su ja Marija ilgą laiką susirašinėjo, lankėsi Tumėnų šeimoje Kaune, buvo dukters Danutės krikšto motina.

Nė viena jau nebuvo mokytoja, bet liko jas jungianti šviesi Mokytojystės dvasia – tarpusavio pasitikėjimas, knygų, kultūros poreikis, rūpestis kitais.

Įtampos

Šatrijos Raganos kūryboje dvasia stengiasi įveikti jausmus, nukreiptus į juslingumą, kūniškumą. Tikra yra tai, kas įgauna dvasines būties formas. Aukščiausia meilė yra dvasinė – „Mėlynoji Mergelė“ yra dvasinės meilės triumfas. Dvasinė meilė sublimuoja jausmus, ji gali išlikti kaip idealus ryšys.

Įtampa tarp besikeičiančių jausmų ir konsoliduojančios dvasios pažįstama kūrėjams. Kūrybinis sąmoningumas iš tiesų veda kūrėją nuo asmeninių jausmų į beasmenę dvasios individualybę. Ši įtampa aiškiai formuluota T. S. Elioto, kalbėjusio apie „nuasmenintas emocijas“. Marija – Šatrijos Ragana – buvo šiame kelyje, tik jai stigo aukštesnio kūrybinio sąmoningumo. Įtampą tarp jausmų ir dvasios ji bandė neutralizuoti krikščioniškąja transcendencija, ją modeliuodama vaizdinėmis transfigūracijomis (idealiai mylinčios moterys).

* * *

Kūryba turi peržengti kuriantįjį. Kuriantysis yra instrumentas, kuriuo kūryba naudojasi. Saviužmarštis yra būseną, kurioje kuriantysis peržengia save, save įveikia atsiverdamas tam, kas yra daugiau už jį patį. Marija – Šatrijos Ragana yra patyrusi įspūdingų saviužmaršties akimirų. Bandydama jas pagauti, sulaukyti kūryboje, rašytoja rėmėsi ir gyvenimiškais saviužmaršties formomis: didele meile ir intensyvia dvasine motinyste. Stipriai mylintys (labiausiai motinos) yra ypatingoje saviužmaršties būsenoje, daug ką žmogui atveriančioje.

Autoritetai: Maironis, Vaižgantas

Maironio vardas lydėjo Šatrijos Raganą visą jos gyvenimo kelionę. Ji realizavo Maironio ideologijos moteriškąją pusę. Maironio vyriškumą (brolius, draugus, vyrus) papildė Marijos – Šatrijos Raganos moteriškumas. Tai, ką Maironis davė poezijai, Šatrijos Ragana – prozai: lyriškumą, emociškumą ir kartu valingumą, valios, pareigos dvasinį imperatyvą.

Su dideliu įkarščiu 1895 m. nuo S. Matulaičio kritikos gynė Maironio poemą „Tarp skausmų į garbę“ (*Viktutė*, kaip yra pastebėjusi J. Žekaitė, iš tiesų yra galima šios Maironio poemos paralelė). Ne veltui poemos gražiausios vietos skamba Viktutės ausyse. Poemą Marijai atsiuntė P. Višinskis. Marija cituodavo kūrinį iš atminties. Buvo nepatenkinta, kad Maironis „Tarp skausmų į garbę“ perkūrė į „Jaunąją Lietuvą“ – „sugadino“.

Davė Maironį skaityti Gabrielei Sakelytei Pavandenėje. Atpažino Maironio dvasią Šveicarijoje, iš eilėraščių „Ant ežero Keturių kantonų“ ir „Rigi Kulm“. Iš Maironio rinkosi epigrafus savo kūriniams.

Sprendžiant iš L. Buterlevičienės, Gabrielės Sakelytės-Vaitkevičienės dukters, atsiminimų Šatrijos

Ragana ir Maironis buvo pažįstami, kartu viešėjo pas Gabrielę Rietave.

J. Tumo vardą Marija galėjo išgirsti labai anksti – su Kazimieru Bukantu jie buvo kunigų seminarijos bendrakursiai. *Viktutę*, atrodo, pati Marija Vaižgantui įteikė. Iš karto Vaižgantas lyg ir buvo atsargesnis, o vėliau tapo nuoširdžiausiu jos gerbėju, skatintoju, palaikytoju. Apie *Viktutę* ir *Sename dvare* sakė: „Klasikiniai dalykai savo turiniu ir forma“. Telkė medžiagą jos biografijai, rašė laiškus, prašydamas atsakyti į įvairiausius klausimus. Vaižganto „romantiškąjį idealizmą“ Šatrijos Ragana atitiko kaip niekas kitas. Vaižgantas pirmasis skaitė paskaitą apie Šatrijos Raganos kūrybą universiteto auditorijai. Židikų muziejuje išliko Vaižganto knyga *Jaunam veikėjui* (1925) su tokiu dedikaciniu įrašu: „Tai, kurią pirma ėmiau vertinti ir nė vienai akimirkai nesiliaunu gerbęs, M. Pečkauskaitei“ (1926.I.7).

Į Vytauto bažnyčią nuolat ateidavo laišakai iš Židikų. „Gerasis Vaižgantai!“ – yra ir toks kreipinys. O jau gesdama, paskutinį rudenį, sveikino J. Tumą-Vaižgantą didžios dvasinės ištikimybės žodžiais: „Esu tikra žemaitė ir nemėgstu žodžių. Šiai progai atėjus, pasakysiu dar kartą trumpai tai, ką Tamsta seniai žinai: visados myliu Tamstą ir gerbiu iš visos savo širdies, kuri yra tikrai žemaitiškai pastovi ir moka būti dėkinga“.

1924 m. Vaižgantas laidojo Kazimierą Būgą, 1926 m. – Lazdynų Pelėdą, 1930 m. – Šatrijos Raganą...

Židikų kraštovaizdis

Mintis, arba mąstis, ištariant Šatrijos Raganos žodį, nebylė. Atsirasdama, pasirodydama ji liečiasi žemės, daiktų, medžių – kalbasi ir yra kalbinama. Sąlyčiai, sąskambiai yra minties galimybės ženklai. Minčiai, o ypač refleksijai, reikia tarpų: tarpų tarp būsenų ir daiktų.

Šatrijos Raganos tylus mintijimas atrodo atsiradęs gamtoje, bet ne jos būtinybėse, o laisvėse; ne dirbant, o einant, ne kažką būtino atliekant, o įsižiūrint, įsiklausant.

Židikai neduoda akiai nieko ypatingo, išsiskiriančio – nei aukštesnio kalnelio, nei didesnio vandens. Lygu, toli matyti. Nutolusi horizonto linija. Miškelis. Medžiai. Akmenys. Aukšti kryžiai, retesni koplytstulpiai. Kelias nuo klebonijos į kapines labiausiai Marijos – Šatrijos Raganos – išvaikščiotas. Senos kapinės, seni antkapiai, juodo marmuro amžinybė – nuo 1882 metų lietuviški įrašai... Į abi puses – lygūs laukai laukeliai, prisigūžusios žemaičių sodybos.

Židikų kraštovaizdis tyliam įsigalvojimui, liūdnam atodūsiui. Vieno kelio ėjimui.

Šviesos ratas, arba bangos principas

Kas šviečia iš savęs, savimi, įtraukia ir kitus apšviesdamas. Iš Židikų Marijos – Šatrijos Raganos – šviesos ratas yra didėjęs, plėtėsis. Jos bičiulė Gabrielė Sakelytė-Vaitkevičienė, pavandeniškė, vaikų gydytoja Žemaitijoje, daugiausia Rietave, dirbo Marijos dvasia – neturtingųjų, vargingųjų gydytoja ir labdarė. „Abi jos buvo idealistės, altruistės, – tai ir rišo jas“, – 1987 m. ištars G. Vaitkevičienės dukra.

Marijos mylima mokinė Kaziūnėlė Rubinaitė, nešusi Gedimino ordiną per laidotuves, ir pati mokė, persakydama kitiems vaikams, ką iš Panelės girdėjus.

Marijos – Šatrijos Raganos – Blaivybės namai ilgai stabdė baisiausią šio amžiaus ligą.

Mokinių, senučių ir senukų, atmintyje išlikusi Marijos – Mokytojos parabolė: jei į ramų ežerą mesime akmenį, jis sukels bangas, o tos – kitas; akmuo jau gulės ežero dugne, o bangos vis dar ribuliuos. Taip ir žmogus – jo nebebus, o jo sukeltos bangos dar ribuliuos.

Suprasti, mylėti, laiminti net tada, kai esi nesuprastas, nekenčiamas, persekiojamas.

Transcendencijos erdvėje

„Transcendentine tema galėtume laikyti visa tai žmogaus patirtyje, kas, jo supratimu, nesutelpa į

imanentines kategorijas – gamtą, istoriją, kalbą, individo psichiką bei šių kategorijų sąveikas“ (Vytautas Kavolis).

Šatrijos Raganos kūrybinėje patirtyje imanentinis žmogaus pasaulis pakankamai užpildytas savaiminių reikšmių: rūpesčio gyvenimu kaip pragyvenimu, mokymo, šelpimo, globojimo. Bet kuo intensyvesnis gyvenimo savaimingumas, tuo stipresnė (nebūtinai didesnė) transcendentinė liekana arba tema. Šitai pasakytina apie Žemaitę – jos iškalbama gamta yra tokia intensyvi, kad jau pakylanti nuo savęs, jau peržengianti save – transcendojanti. Šatrijos Raganos transcendentinė tema yra atskira: iš savo imanentinės erdvės žmogus pereina į kitą erdvę, net jei ta erdvė tėra tik staiga pasikeitusi būseną, įsitempianti tarp svarbiausių būties polių: *esu – nebūsiu*.

V. Kavolio nuomone, lietuvių sąmoningumo trajektorijose Šatrijos Ragana gaivino „nuosaikią konservatyvią moralinę tradiciją – švelniai maternalistinę, moralinį elgesį ribojančią asmeniniais santykiais“. Ši trajektorija gražiai apima rašytojos sukurtą imanentinį pasaulį, bet iš jo išsprūsta transcendojama, tarsi išsilaisvindama, iš švelnaus maternalistiškumo pereidama į amžinųjų klausimą beribę: „Nes siela pilna, pilna klausimų... Klausimų, į kuriuos nėra atsakymo“.

Transcendentinė tema – klausimas be atsakymo. Arba atsakymas, iš kurio vėl kyla klausimas.

Riba, kur susitinka ragana ir davatka, du nepriklausomos moters lietuviškieji tipai, anot V. Kavolio. Ar davatka yra transcendencijos netekusi ragana? Marija – Šatrijos Ragana priešiška davatkybei – baisi ta davatkystė visa...

Bevaisė transcendencija, jei ji iš anksto duota, jei nebeprovokuojama klausimų, į kuriuos nėra atsakymo.

Kodėl?

Kodėl būtent romantizmas paliko tokį didelį, švarų, aukštą meną, tokią natūralią transcendenciją? Ar ne gamtos filosofija (natūrfilosofija) gali būti to paaiškinimas? Gamtos daiktai sudaro pakankamai didelį tarpą tarp žmogaus ir žmogaus. Žmogus neužsidaro savyje, išvengia solipsizmo.

A. Šliogerio mintis apie Schellingą (Šelingą), didžiausią romantizmo genijų: „Šią sandermę, šią judrią ir net tragišką žmogaus ir gamtos tapatybę ar, veikiau, amžiną giminybę Schellingas vadino dvasia. Taigi dvasia jam nėra tik žmogaus nuosavybė, sutampanti su grynuoju mąstymu, kaip skelbė Fichtė ar Hegelis. Idealusis pradas yra tik viena dvasios pusė, kita pusė, neatskiriama nuo pirmosios, išauga iš gamtos įsčių, iš žemės tamos“.

Šatrijos Ragana iš tiesų lieka labai arti šios tragiškos žmogaus ir gamtos giminybės, kurią paženkliną dvasia. Tragiškos dėl žmogiškosios pastangos atsiplėšti, išsiskirti, sielą – dvasią nukreipti antgamtės keliais, ir kartu – nuolankios, įžvelgiančios rožės žiede sielos–slaptį, o konvalijoje – pakalnutėje išgirstančios tylią, be galo subtilią melodiją.

Romantizmas davė žmogui aukštąją dvasios strategiją, bet neatskyrė nuo gamtos.

Į fiziologiją vis labiau grimztanti dabartinė literatūra nesąmoningai ieško gamtiškumo kompensacijos, Gamtos jau nebesiekdama.

Du epigrafai

Du išsiskiriantys Šatrijos Raganos epigrafai – iš Dantės ir iš Goethe (Gėtės). Iš Dantės: „Nessun maggior dolore, che ricordarsi del tempo felice nella miseria“ (A. Churgino išversta: „Nėr didesnės kankynės negu džiaugsmų dienas minėt varguos“). Šis epigrafas skirtas impresijai „Dėl ko tavęs čia nėra?“ Goethe: „Alles Vergänglichliche ist nur ein Gleichnis“ („Visa, kas praeina, simbolis tėra“). Dantės žodžiai iš *Pragaro*, jais Frančeska da Rimini pradeda pasakojimą apie save. Goethe iš *Fausto II* dalies, iš „Mistiško choro“.

Kodėl Šatrijos Ragana rinkosi būtent šių didžiausių Europos literatūros architektų mintis? Epigrafas

(gr. epigraphe – užrašas, įrašas) – senovės Graikijoje paminklo užrašas. Parašomas prieš kūrinių epigrafus turi brėžti svarbiausią jo liniją. Arba veikti kaip šifras. Dantės žodžiai impresijai yra per erdvūs, kūrinys iki jų nepakyla. Epigrafas negali kūrinio pakelti, jis lieka atskirai, liudydamas tik jaunos rašytojos interesus, Dantės skaitymą.

Epigrafas iš Goethe yra esmingas *Sename dvare* nuotakai ir jausenai, kad visa, kas išlieka, išlieka ir sunykdamai. Aiškinantis jo vertimas: kas praeina, kalba apie tai, kas amžina. Praeinamybės liekamybė iš tiesų ir yra simbolis. Sąskambis, atoskambis. Vėjo dvelksmas, meldo šnarėjimas, gėlės žydėjimas – tik dabar ir per amžius iki šiol.

Tradicija

A. Vaičiulaičiui atrodė, kad Šatrijos Raganos *Sename dvare* yra tarp reikšmingiausių Nepriklausomybės metų dvidešimtmečio prozos kūrinių: Vaižganto *Dėdės ir dėdienės*, A. Vienuolio *Intelligentų palata*, V. Krėvės pokarinės novelės, M. Pečkauskaitės *Sename dvare*. Putino *Altorių šešėly*, I. Simonaitytės *Aukštųjų Šimonių likimas*, Jurgio Savickio beletristika. Neabejojo, kad Šatrijos Ragana – XX a. lietuvių literatūros klasikė – greta Žemaitės, Lazdynų Pelėdos, J. Biliūno, A. Vienuolio, V. Krėvės, I. Šeiniaus, J. Savickio, V. Mykolaičio-Putino...

Paties A. Vaičiulaičio kūryba sietina su Šatrijos Raganos tradicija.

Provincija

„... man, tokiai nedrąsiai ypatai, visados gyvenančiai tarp Žemaitijos miškų...“, – taip Marija sakė apie save, ruošdamasi kelionei į Šveicariją. Pusę metų buvo mokiusis Petrapilio šv. Kotrynos gimnazijoje, baigusi bitininkystės kursus Varšuvoje... Po Šveicarijos dar bandė įsikurti Vilniuje.

Vis dėlto – visas Šatrijos Raganos gyvenimas praėjo provincijoje. Ji nebuvo susijusi su didesniuose miestuose – iki Pirmojo pasaulinio karo Vilniuje, Nepriklausomoje Lietuvoje Kaune – susiformavusiais literatūros centrais, žurnalais. Žiūrėjo į centrą iš toliau, iš provincijos. Ilgėjosi teatro, operos. Vartojo provincijos žodį su ironija, rašė: Židikų high-life (aukštuomenė).

Kuo laikėsi? Knygomis, kurias išsirašinėdavo, muzikos plokštelėmis. Vienuma. Vienatvė. Gamta. Žmonių vargais. Kūryba.

Taip, liko provincialumo žymių kūryboje, politikų, kūrinių vertinimuose. Ji neturėjo būtinojo konteksto. Bet turėjo tai, ką pati pasirinko ir ką pati sukūrė. Vargonininkas Petras Spurgana (g. 1904 m.) prisiminė: „Taip, Marija Pečkauskaitė buvo moteris inteligentė, didelės doros ir kultūros asmenybė, o ilgus metus ji pragyveno, pravargo Židikuose, tamsiame neįdomiame Žemaitijos užkampyje, be sau lygių draugų, be pramogų, veikliai darbavosi, pati viena užsidariusi lyg vienuolyno celėje – senoje klebonijoje su savo kilniomis mintimis, giliomis svajonėmis...“

Bet: provincija tampa dvasios centru, kai iš visų jėgų kuriama tai, ko nėra. Nėra bažnyčioje choro, reikia jį sukurti iš balsingos jaunuomenės. Mokyti ir jam diriguoti viešai pasirodant. Groti vargonais bažnyčioje. Nėra mokyklos, būtina ją sukurti, pavadinti „Vainikėliu“, mokyti. Steigti labdaros, blaivybės organizacijas. Nelaukti, kol kvies, prašys. Eiti pačiai. Nupirkti seną karčemą, jos vietoj pastatyti šviesius namus su sale. Ne iš pinigų pertekliaus, o iš jų nuolatinio trukumo.

Provincija – tik nelaiminga vieta, kurią apleido kurianti, statanti, šviečianti žmogaus dvasia.

Nuošalė

Šatrijos Ragana yra egzistencinės nuošalės kūrėja: toli nuo centrų, nuo sambūrių ir sambrūzdžių – arti vienatvės ir vienišumo; toli nuo kaupiančių ir turinčių – duodanti ir dalijanti.

Kuo daugiau žaidžiančių, tuo jėgiau reikia žvelgti į nežaidžiančius. Kuo daugiau besiveržiančių keliu, tuo svarbiau, ar kas nors dar stovi nuošalėje.

Šatrijos Ragana tebestovi.

Kalba

Iš mažens Marija kalbėjo lenkų kalba. Ja ir rašė, liko lenkų kalba parašytų ir prozos kūrinių. Lietuvių kalbos mokėsi – pirmiausia su P. Višinskiu, vėliau ir iš K. Bukanto. Perskaičiusi jo sonetą, P. Višinskiui pagyrė kalbą: „Vo kalba koki gera!“ Tai 1895 metai – Marija jau jaučia, kas yra kalba, apgailestauja: „Ok tu, Dieve, dėl ko aš nemoku lietuviškai!“ Ankstyvuosiuose laiškuose yra gražaus žemaičiavimo – atrodo, kad rašo iš klausos, gerai girdėdama, gerai intonuodama. „Rūpinuos, kaip pas mus šieną suveš, jei ten taip „lyna“; „Ar ilgai viešėjai pas Mamos?“).

1901 m. ji jau mokė dvarininko Sakelio vaikus lietuviškai („Lietuviškai taipogi mokinu dvi pani: Gabrunių ir p. Haliną“). 1908 m. taisė brolio agronomiškus straipsnius, „nes jis dar silpnas lietuvių kalboje“. Mokytojavo. Rašė, vis labiau apie žodį galvodama, pačią kalbą reflektuodama. 1920 m. birželio 14 d. laiške J. Tumui-Vaižgantui aiškinosi dėl jo abejonių: žodžius *atskidas*, *brėkis* motyvavo paprastai: „visi žemaičiai vartoja“, „paimti iš žmonių lūpų“. Rėmėsi žodynais ir autoritetais – A. Juška, J. Jablonskiu. Griežtai pasipriešino Vaižganto siūlymams: *aptekęs* – niekad. Arba: „Teesie mano atsakymu“. Išsakė savo poziciją: „Tegu filologai tyrinėja ir kritikuoja – tai jų darbas, o autorių darbas rašyti taip, kaip liepia jų protas ir artisto intuicija“. Suprato K. Būgos svarbą, labai apgailėjo jo ankstyvą mirtį. „Kaip gaila Būgos! Dabar tikrai, rodos, pamato netekom po kojomis mes, rašytojai“; „Koks smūgis mums Būgos mirtis! Jis vienas tebuvo man tikras autoritetas kalbos dalykuose. Dabar tartum pamatas iš po kojų paspruko“. Tą mintį kelis kartus pakartojo. K. Būga – genialus kalbininkas, vienas iš XX a. pradžios lietuvių kultūrinės sąmonės svarbiausių ugdytojų. M. K. Čiurlionis peržengė realybę kaip reikmių erdvę, K. Būga – kalbą kaip vien tik naudojamą instrumentą, įjungdamas ją į svarbiausių tautos kultūros reikšmių apytaką. K. Būgos svarbos suvokimas liudija aukštą Šatrijos Raganos kalbinę savimonę.

Bet jos kūrybos kalba nėra toks savaiminės gyvybės kontinuumas kaip Žemaitės. Jos pasaulis nėra sukurtas iš pirminės kalbos, o labiau iš idėjų, reikšmių. Prie savo šaknų kalba labiau prisiglaudžia „mažųjų“ žmonių paveikluose, ypač pereinant į žemaičių kalbą, jos sintaksę, intonaciją. Šiuo požiūriu itin svarbus apsakymas „Sulaukė“.

Sambrėškis, brėkis

Į melancholiją, liūdesį ir liūdesio refleksiją linkę žmonės mėgsta pilkąsias prietemos valandas. V. Mačernis, J. Degutytė, daug kalbėjusi prieblandos laiko žodžiais. Marija – Šatrijos Ragana taip pat: „... eisiu paskambinti, mėgstu visados „o szarej godzinie“ („prieblandoje“) šį tą pagrajyti“ (iš 1907 m. laiško P. Augustaičiui).

Jos *sambrėškis*, *brėkis* – žemaitiški žodžiai, pamatiniai. Impresija „Sambrėškyje“, parašyta 1901 m., Visų šventųjų vakarą. Būtent – vakarą.

„Saulėi užsileidžiant“, „Jau vakaruose užgeso saulėlydžiai“, – saulei leidžiantis, saulėlydžiams gęstant, pilkosiomis akimirkomis tarp vakaro ir nakties Marijos – Šatrijos Raganos išgyventa stipraus dvasinio pakilumo valandų – skambinant, improvizuojant, rašant.

„Jau ir vakaras. Vaitoja ir verkia fortepijono stygos po mano pirštais... Širdis sopa, akyse ašaros, bet kartu taip man gera, taip ramu, jog, rodos, norėčiau, kad man per visą amžių taip ašaros iš akių bėgtų... Skambinu mazurkas, po to valsus; po jų pradėdu noktiurnus ir vėl imu valsus...“ („Dėl ko tavęs čia nėra?“).

„Vis žemiau, vis žemiau leidžia brėkis savo pilką šydą ant pasinėjusios spalvų ir garsų gėryje

žemės. Senas rūmas gobias slaptina skraiste ir ima svajoti, pilnas jazmininių kvapų ir melodijų, sklindančių iš vieno jo kampo. Ten groja mamatė" (*Sename dvare*).

Bitės – bitelės

Baltai apsirengusi, su skrybėle, bet be pirštinių – „manęs nekanda“. Marija – Šatrijos Ragana – bitininkė, „bitininkienė“. Vakare prieina prie avilio ir paklausia: „Mylimos mano bitelės, ar visos jau esate?“

Mokėsi bitininkystės Varšuvoje, galvojo iš to valgyti duoną. Impresijoje „Dėl ko tavęs čia nėra?“ sukūrė jaunos merginos bitininkės vaizdą: „Tai mano numylėtas užsiėmimas, mano paguoda varguose, mano pasididžiavimas!.. Atidarau vieną aulį, kitą...“ Kai tik įsikūrė Židikuose, vėl grįžo prie bičių – baltai apsidariusi „bitininkienė“. Pranešimai laiškuose apie bites: pavasarį – jau yra prie bičių darbo; žiemą – „bijau, ar begyvos mano bitelės“, „gaila labai mano bitelių“.

Parašė knygą *Lietuvos bitininkas*.

Bičių gyvenimas – stropi tarnyba. Nematoma tvarka – iš bičių motinos: „Žengia sau pamažu per rėmelį, rimta, tyli, tarsi didi karalienė, žinanti, kad be jos visos gyvenimas aulyje prapultų, darbas sustotų...“ Bitės teikė refleksijos galimybę, kito gyvenimo įžvalgą, Sandaros akivaizdybę – žmogus ne vienas pasaulyje, o su kitais, – su bitėmis, gėlėmis, medžiais, su gyvais ir mirusiais.

Kaip švietėja, rūpintoja, didžiųjų žemaičių švietėjų S. Daukanto ir M. Valančiaus įpėdinė, rūpinosi, kad ir su bitėmis žmonės mokėtų apsieiti – rašė bitininkystės vadovą, mokė.

Muziejus

Kai rakindama Šatrijos Raganos muziejaus Židikuose duris ji staigiai atsigręžė, pasirodė panaši į Mariją. Buvusi mokytoja. Muziejaus Sargė Filomena Juodikienė. Direktorai neišsaugo. Išsaugo Sargai, Sargės. Būties globėjai ir globėjos.

Kaip gaila, kad nepajėgta muziejaus įrengti senojoje klebonijoje, kur dar tas pats ažuolas, tas pats ir langelis, kur užgeso paskutinė jos akių šviesa. Bet tegul būna išsaugota tai, kas yra čia, Šatrijos Raganos muziejuje, – daiktai, knygos, nuotraukos. Kas dar vis renkama – atsiminimai. A. Bukonto, poeto, tekstai – mokiniškai stropus atsiminimų užrašinėtojas.

Sąskambio būtinybė – Filomena gyvena dviese su seseria, Židikų pakraštyje. Pusė namo, obelys, gėlės. Dvi vienišos seserys. Likimai įsitvirtina kuo nors, kaip nors pasikartodami, vienas kitą atpažindami.

Pāna Mārija – Filomena ištaria židikiškių kreipinį taip, kaip jis buvo tariamas penkiolika metų.

Pati

Yra įvairių labdarybės formų. Sunkiausia ir švenčiausia – kai viską daro pats žmogus. Marija šiuo požiūriu yra tikroji Labdarė. Ji ėjo pati sunkiai išbrendamais Žemaitijos purvynais ir pusnynais, aukšta, tiesi, su ilgu tamsiu paltu ar kailiniais, su auliniiais batais, kartais pasiskolintais iš kunigo Kazimiero. Su vaistais, šiltu maistu, tvarsčiais, su paguodos žodžiu. Padėdavo daktarui, nebijojo žaizdų, kraujo, pūlių, nešvarumų. Iš atsiminimų: sušėlpė, nupirko vaistų, parašė raščiuką daktarui ar vaistininkei, išgydė, išgelbėjo, išmokė skaityti, pakalbino, paguodė...

Kelios suvargėlės špitolėje. Keli sunkiai sergantys vaikai, vežti net prie jūros. Senelis Draudikis, vienišas, aklas, labai senas, šimtmetis – juo itin rūpinosi.

Pati. Savo širdimi ir savo rankomis.

Aukščiausia geradarystės forma – pati.

Paskutiniai žodžiai

Išliko paliudyti paskutiniai Marijos – Šatrijos Raganos – žodžiai: „Kokios gražios gėlės...“ Paskutinėmis gyvenimo valandomis ją slaugiusi moteris prie lovos pamerkė šviežių gėlių – tikriausiai rožių. Buvo vasara, pats rožių žydėjimas – prieš šv. Oną. Marija nusišypsojo ir tyliai ištarė: „Kokios gražios gėlės...“

Gilus paskutiniųjų žodžių sąskambis su tuo, kas Šatrijos Raganai iš tiesų atrodė žemėje gražiausia, iškalbingiausia, – gėlės. 1895 metų pavasarį su gamtininku Domininku Bukantu rinko gėles, ieškojo jų vardų knygose – „kožnos žolės“, mokėsi. Niekad neatitraukė nuo gėlių akių ir rankų: sodino, laistė, ravėjo. Ir mąstė jomis, perkeldama trapius grožio reikšmes iš žmonių į žiedus, iš žiedų į žmones.

„Ir ūmai pamačiau, kad tarp mamatės ir baltų rožių yra kažkokio panašumo...“

„O jo didžiulėse juodose akyse žibėjo ašaros, kaip rasos lašeliai ant tamsaus našlelių aksomo“.

„Kokios gražios gėlės...“

Paprasta nuotrauka: laidotuvės

Jos pirmajame plane – dvi moterys baltomis skarelėmis. Vienkinkė brikelė. Vaikai. Kryžius. Kunigai. Ant rankų iškeltas karstas. Žmonės. Labai daug žmonių. Ilgi šešėliai –vasara, dar saulėta. Labai toli – vis dar žmonės. Skurdūs Židikų stogai, elektros stulpas – kaip tuščiam lauke. Šviesa, krintanti iš viršaus. Čia turi šviesti ir balta Vaižganto galva. Kažkas jungia šią didelę netvarkingą minią paprastoje – ne profesionalo – nuotraukoje. Visi čia esantys yra reikalingi, ne atsitiktiniai. Lydintys. Atsisveikinantys. Už save ir už kitus – nesančius ir nebeesančius.

Židikai laidoja Mariją – Šatrijos Raganą. 1930 m. liepos 26 ar 27 diena.

Šventoji?

Iš Židikų bažnyčios vargonininko Petro Spurganos atsiminimų: prie Marijos kapo jos nuodėmklausys. Pikelių klebonas kanauninkas Morkys pasakė – šiandien mes čia laidojam šventąją...

Viktorija Daujotytė, *Šatrijos Raganos pasaulyje*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 1997, p. 54–141.